

ظهور و گسترش تمدن ایرانی – اسلامی

منطق و فلسفه طراحی درس

از ابتدای قرن سوم هجری دوره جدیدی در تاریخ ایران آغاز شد. به تدریج حکومت‌های نیمه‌مستقل و مستقل ایرانی در گوشه و کنار ایران سربرآوردند و با خلافت عباسی به همکاری و یا رقابت و ستیز برخاستند. در دوران زمامداری این سلسله‌ها که تا حدود نیمه‌های سده پنجم هجری به طول انجامید، ایرانیان با مشارکت گسترده و روزافزون در عرصه‌ها و حوزه‌های علمی، فکری، سیاسی، اجتماعی و اقتصادی جهان اسلام، نقشی مؤثر و سازنده در بسط و شکوفایی تمدن ایرانی – اسلامی ایفا کردند. بی‌تردید درایت و حمایت خاندان‌ها و بزرگان ایرانی به خصوص قشر دهقانان، امیران و وزیران سلسله‌های سامانیان و آل‌بویه سهم بسزایی در شکوفایی فوق‌العاده تمدن ایرانی – اسلامی در سده‌های چهارم و پنجم هجری داشت. برخی از پژوهشگران از این دوره به عنوان عصر رستاخیز و بازتعریف هویت انسان و جامعه ایرانی در چارچوب فرهنگ ایرانی و اسلامی یاد کرده‌اند.

مطالعه و کندوکاو درباره علل، آثار و پیامدهای چنین تغییر و تحولات مهم و تأثیرگذاری، علاوه بر آنکه قدرت تفکر و تحلیل تاریخی دانش‌آموزان را ارتقا می‌بخشد، موجب آگاهی و شناخت بیشتر آنان نسبت به مؤلفه‌های هویتی جامعه ایرانی و کارکردهای تاریخی آن می‌شود.

هدف‌ها و انتظارات

■ هدف کلی

دانش‌آموزان با جست‌وجو، گردآوری و بررسی شواهد و مدارک، زمینه‌ها، علل، آثار و پیامدهای تحولات مهم سیاسی، علمی، فرهنگی و اقتصادی ایران از تأسیس سلسله طاهریان تا پایان حکومت آل‌بویه را شناسایی و تحلیل خواهند کرد.

■ هدف‌های جزئی

- شناسایی و تحلیل زمینه‌ها و علل شکل‌گیری سلسله‌های ایرانی مسلمان (نظام‌های امارتی) در سده‌های سوم تا پنجم هجری
- ارزیابی وضعیت و نتایج روابط سلسله‌های مذکور با خلافت عباسی در ابعاد مختلف سیاسی و مذهبی
- درک آثار و پیامدهای سیاسی، اجتماعی و فرهنگی تأسیس حکومت ایرانی مسلمان در سده‌های سوم

و چهارم هجری قمری

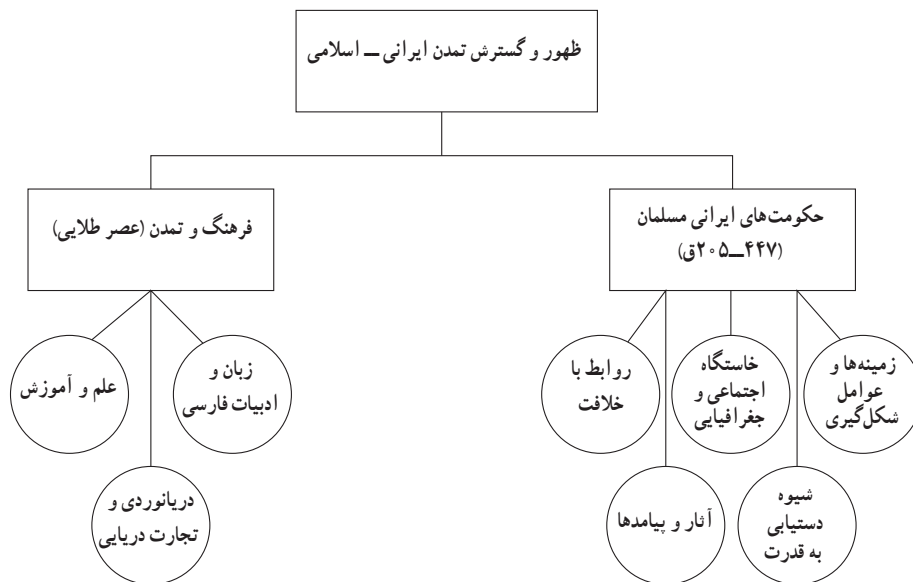
– کاربست نقشه‌های تاریخی برای ارزیابی موقعیت و اهمیت سیاسی حکومت‌های مذکور
– استفاده از نمودار خط زمان برای ارائه سیر رویدادهای مهم تاریخی در سده‌های سوم تا پنجم هجری

قمری

– ارزیابی نقش و تأثیر زبان فارسی در شکل‌گیری و استمرار هویت ایرانی – اسلامی
– تجزیه و تحلیل زمینه‌ها و عوامل سیاسی، اجتماعی و مذهبی رونق و شکوفایی علمی و فرهنگی ایران
در سده‌های سوم تا پنجم هجری قمری
– شناسایی اندیشمندان و عالمان برجسته ایرانی در سده‌های سوم تا پنجم و ارزیابی نقش آنان در تمدن
ایرانی – اسلامی
– کاوش درباره موقعیت اجتماعی و شیوه عملکرد عیاران و ارائه گزارش علمی

■ انتظارات عملکردی

انتظار می‌رود دانش‌آموزان بتوانند با جست‌وجو، سنجش و بررسی شواهد و مدارک تاریخی:
– زمینه‌ها و علل شکل‌گیری نظام‌های امارتی (حکومت‌های نیمه‌مستقل و مستقل ایرانی) را در سده‌های
سوم تا پنجم هجری شناسایی و تحلیل کنند.
– روابط حکومت‌های مسلمان ایرانی را با خلافت عباسیان در سده‌های سوم تا پنجم هجری توضیح
دهند و نتایج آن را ارزیابی کنند.
– آثار و پیامدهای سیاسی، اجتماعی و فرهنگی تأسیس حکومت‌های ایرانی را در سده‌های سوم و
چهارم هجری شرح دهند.
– اهمیت و موقعیت سیاسی سلسله‌های ایرانی در سده‌های سوم تا پنجم هجری را از طریق مقایسه
نقشه‌ها و قلمرو جغرافیایی آنها ارزیابی کنند.
– نمودار خط زمان تاریخ ایران در سده‌های سوم تا پنجم هجری را ترسیم کنند.
– با استفاده از منابع و مطالبی که دبیر ارائه می‌دهد، درباره موقعیت اجتماعی و شیوه فعالیت عیاران
تحقیق و گزارشی را تهیه کنند.
– تأثیر زبان فارسی را در استمرار هویت ایرانی در دوران اسلامی ارزیابی کنند.
– زمینه‌های اجتماعی و سیاسی شکوفایی علمی و فرهنگی ایران در سده‌های سوم تا پنجم هجری را
بیان کنند.
– عالمان و دانشمندان برجسته ایرانی را در سده‌های سوم تا پنجم هجری شناسایی و نقش و جایگاه آنان
را در شکل‌گیری و توسعه تمدن ایرانی – اسلامی تبیین کنند.

جدول رویدادهای مهم ایران از سده سوم تا پنجم هجری قمری

طاهریان (۲۰۵-۲۵۹ ق/ ۱۹۹-۲۵۲ ش)

دوره حکومت	امیران	اقدامات و رویدادهای مهم
۱	طاهر بن حسین (ذوالیمینین)	انتصاب طاهر بن حسین از سوی مأمون به حکومت خراسان (۲۰۵ ق)؛ ضمیمه شدن سرزمین‌های سیستان، قومس، کرمان، طبرستان و رویان به حکومت خراسان؛ اعلام نافرمانی و استقلال با انداختن نام مأمون از خطبه.
۲	طلحه بن طاهر	انتصاب طلحه از سوی مأمون به حکومت خراسان و جانشینی پدر؛ وفاداری و تبعیت مداوم نسبت به خلافت عباسی؛ نبردهای پیاپی با خوارج تحت فرمان حمزه بن آذرک در شرق ایران.
۳	عبدالله بن طاهر	عزیمت به آذربایجان به فرمان خلیفه برای نبرد با بابک خرمدین؛ بازگشت سریع به خراسان به دلیل بالا گرفتن شورش خوارج؛ سرکوب خوارج در خراسان و برقراری نظم و آرامش در آن ولایت؛ انتقال مرکز حکومت از مرو به نیشابور؛ فرونشاندن قیام محمد بن قاسم در خراسان؛ سرکوب قیام مازیار در طبرستان؛ توسعه عمران و آبادانی با ساخت بناهای مختلف، ترویج کشاورزی، احیا و بازسازی قنات‌ها و سفارش تألیف کتابی درباره قنات؛ تشویق و حمایت شعرا و دانشمندان.
۴	طاهر بن عبدالله	گسترش دامنه فعالیت خوارج و عیاران در سیستان.
۵	محمد بن طاهر	خارج شدن طبرستان از حاکمیت طاهریان پس از قیام حسن بن زید و تأسیس حکومت علویان در آن دیار؛ رقابت و درگیری طاهریان با علویان طبرستان؛ قدرت گرفتن یعقوب لیث صفاری در سیستان و تأسیس حکومت صفاریان در آن دیار؛ تصرف هرات و پوشنگ توسط یعقوب لیث؛ لشکرکشی یعقوب به نیشابور و برپاداشتن حکومت طاهریان در خراسان.

صفاریان (۲۴۷-۳۹۳ق/ ۲۴۰-۳۸۲ش)

دوره حکومت	امیر	اقدام‌ها و رویدادهای مهم
۱	۲۴۷-۲۶۵ق	عقوب لیث
۲	۲۶۵-۲۸۷ق	عمرو لیث
۳	۲۸۷-۲۹۶ق	طاهر بن محمد بن عمرو
۴	۲۹۶-۲۹۸ق	لیث بن علی
۵	۲۹۸ق	محمد بن علی
۶	۲۹۹-۳۰۰ق	عمرو بن یعقوب
۷	۳۱۰-۳۵۲ق	احمد بن محمد بن خلف
۸	۳۵۲ یا ۳۵۳ق ۳۵۸-۳۹۳ق	خلف بن احمد
۹

علویان طبرستان (۲۵۰-۳۱۶ق/۲۴۳-۳۰۷ش)

	دوره حکومت	امیر	اقدامات و رویدادهای مهم
۱	۲۵۰-۲۷۰ق	حسن بن زید	تصرف آمل و تأسیس حکومت علویان توسط حسن بن زید ملقب به داعی اول یا داعی بزرگ و فراری دادن عامل طاهریان بر آن شهر؛ تسلط علویان بر ساری و ری؛ تصرف موقت طبرستان توسط لشکریان خلیفه (۲۵۵ق)؛ تسلط دوباره حسن بن زید بر طبرستان و خارج کردن گرگان از اختیار طاهریان (۲۵۷ق)؛ لشکرکشی یعقوب لیث به طبرستان و فرار حسن بن زید به دیلم؛ عقب‌نشینی اجباری سپاهیان یعقوب لیث از طبرستان؛ حمله ناموفق احمد بن عبدالله خجستانی به طبرستان.
۲	۲۷۰-۲۸۷ق	محمد بن زید	زاممداری محمد بن زید ملقب به داعی کوچک، پس از مرگ برادر؛ شکست داعی کوچک از رافع بن هرثمه و پناه بردن به قارن بن رستم، حاکم دیلم؛ شکست رافع با کمک عمرولیث صفاری؛ لشکرکشی سامانیان به طبرستان و شکست و قتل محمد بن زید (۲۸۷ق)؛ استیلای سامانیان بر طبرستان.
۳	۳۰۱-۳۰۴ق	حسن بن علی	ملقب و مشهور به ناصر کبیر یا اطروش؛ احیای حکومت با پیروزی بر عامل سامانیان در طبرستان؛ صلح با حکومت سامانیان؛ سرکوب شورش یکی از فرماندهان علوی به نام حسن بن قاسم؛ کوشش‌های علمی، فکری و فرهنگی ناصر کبیر برای گسترش معارف تشیع زیدی در قلمرو خود با تأسیس مدرسه و نگارش کتاب.
۴	۳۰۴-۳۱۶ق	حسن بن قاسم و پسران اطروش	اختلاف و درگیری حسن بن قاسم ملقب به داعی صغیر با پسران اطروش در حکومت طبرستان؛ شکست سپاه نصر بن احمد سامانی توسط داعی صغیر؛ قتل داعی صغیر توسط مرداوینج زیاری و برافزاندن حکومت علویان طبرستان (۳۱۶ق).

سامانیان (۲۷۹-۳۹۰ ق/ ۲۷۱-۳۷۹ ش)

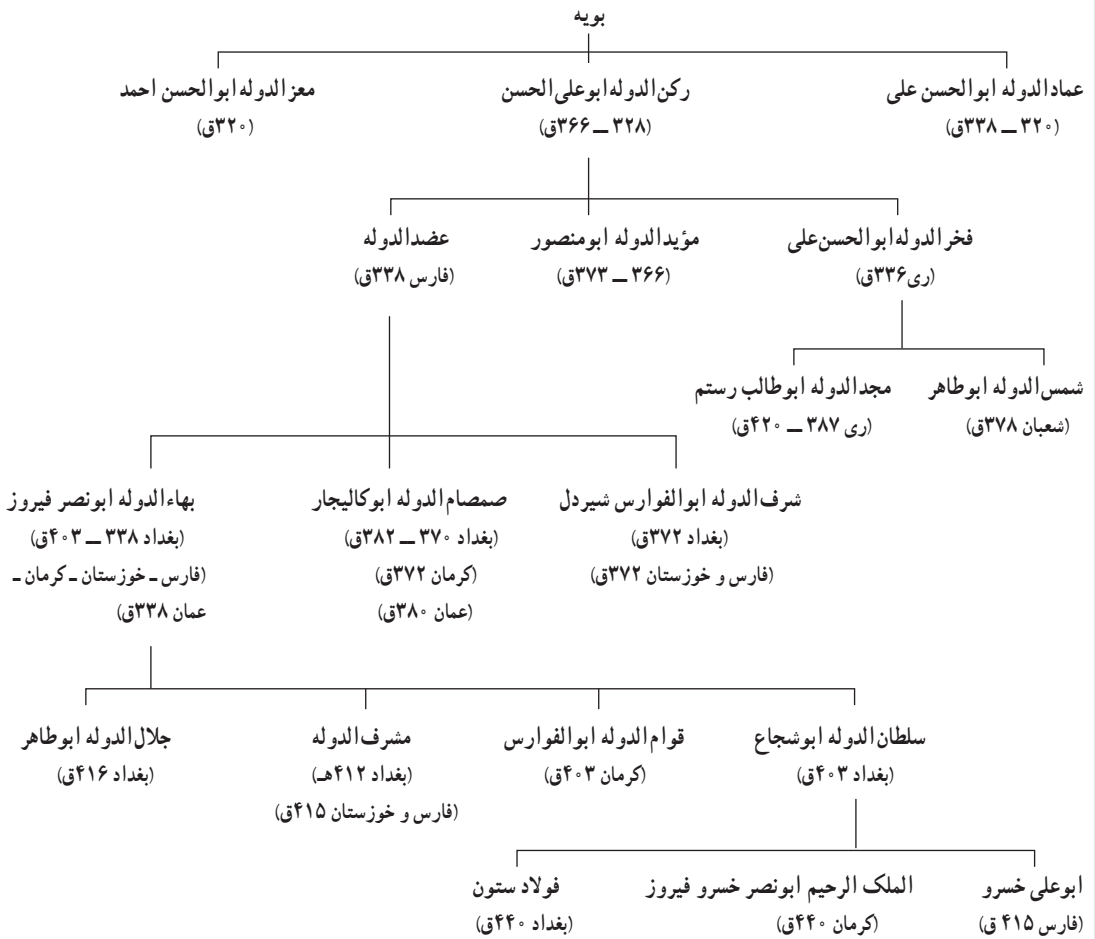
	دوره حکومت	امیران	اقدام‌ها و رویدادهای مهم
۱	۲۷۹-۲۹۵ ق	اسماعیل بن احمد	استیلا بر ماوراءالنهر و انتخاب بخارا به عنوان مرکز حکومت (۲۷۹ ق)؛ پیروزی بر ترکان و اسارت گرفتن عده زیادی از آنان (۲۸۹ ق)؛ شکست و به اسارت گرفتن عمرولیث صفاری (۲۸۷ ق)؛ فرستادن عمرو لیث به بغداد، نزد خلیفه عباسی؛ تسلط بر طبرستان با پیروزی بر علویان و کشتن محمد بن زید علوی؛ ارسال منشور حکومت سیستان، خراسان، طبرستان و اصفهان از سوی معتضد، خلیفه عباسی، برای امیر اسماعیل سامانی.
۲	۲۹۵-۳۰۱ ق	احمد بن اسماعیل	ارسال عهد و لوا از سوی مکفی، خلیفه عباسی، برای احمد؛ لشکرکشی به سیستان و خارج کردن آن دیار از اختیار صفاریان (۲۹۸ ق)؛ سرکوب شورش سیستانیان علیه سامانیان؛ تداوم شورش در طبرستان و قدرت گرفتن دوباره علویان به رهبری ناصر کبیر در آن دیار؛ تشویق و حمایت از دانشمندان و ادیبان.
۳	۳۰۱-۳۳۱ ق	نصر بن احمد	فرونشاندن شورش‌ها و نافرمانی‌ها با تدابیر ابوعبدالله جیهانی وزیر؛ قدرت گرفتن دوباره خاندان صفاری در سیستان به رهبری ابوجعفر احمد بن محمد؛ تداوم درگیری و جنگ میان سامانیان و علویان طبرستان؛ تشویق و حمایت از عالمان و اندیشمندان؛ بالیدن و ظهور ادیبان و عالمانی همچون رودکی، فارابی و ابن سینا؛ ترویج و توسعه زبان و ادب فارسی؛ تألیف کتاب‌هایی به زبان‌های عربی و فارسی؛ گرایش نصر به مذهب اسماعیلی؛ خلع امیر نصر توسط سپاهیان به تحریک خلیفه عباسی و گماردن پسرش نوح به جای او.
۴	۳۳۱-۳۴۳ ق	نوح بن نصر	کشمکش بر فراز و نشیب نوح با امیر ابوعلی جغانی، سپهسالار سامانیان در خراسان.
۵	۳۴۳-۳۵۰ ق	عبدالملک بن نوح	نافرمانی ابوعلی محتاج، سپهسالار برکنار شده خراسان در نیشابور؛ لشکرکشی معزالدوله دیلمی به خراسان و تصرف نیشابور و برخی از شهرهای این دیار؛ عقب راندن بوییان از خراسان توسط سپاه سامانی؛ تسلط رکن‌الدوله دیلمی بر گرگان و بیرون رانده شدن از آن شهر توسط سپاه سامانی؛ برکناری بکر بن مالک، سپهسالار خراسان به دلیل ناراضایی عبدالملک از مصالحه او با رکن‌الدوله دیلمی؛ عزل ابوالحسن سیمجور از سپهسالاری خراسان به سبب ظلم و ستم بر مردم و انتصاب ابومنصور محمد بن عبدالرزاق به جای او؛ برکناری عبدالرزاق خوشنام از سپهسالاری خراسان و گماشتن الیگین حاجب به جانشینی وی.
۶	۳۵۰-۳۶۵ ق	منصور بن نوح	مغضوب و برکنار شدن الیگین از مقام سپهسالاری خراسان به دلیل تمایل او به امارت فرزند عبدالملک؛ عزیمت قهرگونه الیگین به غزنه؛ تداوم سیاست تشویق و حمایت از دانشمندان، عالمان و ادیبان؛ ترجمه تاریخ طبری به فارسی با عنوان تاریخ بلعمی و ترجمه تفسیر جامع البیان به زبان فارسی به فرمان منصور بن نوح؛ شورش ابومنصور عبدالرزاق طوسی، سپهسالار خراسان و برقراری ارتباط و اتحاد با رکن‌الدوله دیلمی برای حمله به گرگان و خراسان؛ شکست سپهسالار شورشی معزول و متحدان دیلمی او از سپاه سامانی؛ برقراری روابط مسالمت‌آمیز میان ابوجعفر احمد صفاری، فرمانروای سیستان و حکومت سامانی؛ بازگشت امیر خلف بن احمد صفاری به حکومت سیستان با پشتیبانی سامانیان؛ خصمانه شدن روابط خلف بن احمد صفاری با حکومت سامانی به دلیل مصالحه صفاریان با آل‌بویه؛ انعقاد پیمان صلح میان امیر منصور سامانی و رکن‌الدوله و عضدالدوله بویه.
۷	۳۶۵-۳۸۷ ق	نوح بن منصور	استیلا و شمشگیری زیاری که با نوح روابط حسنه داشت، بر گرگان؛ پناهنده شدن فخرالدوله دیلمی به وشمگیر و نوح؛ عزل ابوالحسن سیمجور از سپهسالاری خراسان و انتصاب ابوالعباس تاش به جای او؛ لشکرکشی ابوبغراخان ایلک خانی به ماوراءالنهر و تصرف سمرقند و بخارا و متواری شدن نوح؛ بازگشت نوح به بخارا بعد از خروج بغراخان از آن شهر؛ فراخواندن شاعر برجسته پارسی‌گو دقیقی به دربار بخارا و درخواست برای به نظم کشیدن شاهنامه.
۸	۳۸۷-۳۸۹ ق	منصور بن نوح	لشکرکشی محمود غزنوی به خراسان؛ کور و نابینا شدن امیر توسط فرماندهان سپاه.
۹	۳۸۹-۳۹۰ ق	عبدالملک بن نوح	تشدید ضعف و استیصال سامانیان؛ تصرف خراسان توسط محمود غزنوی؛ تسخیر بخارا به دست ایلک خان و دستگیری عبدالملک و انقراض سلسله سامانیان؛ جنگ و گریزهای بی‌سرانجام اسماعیل بن نوح معروف به منتصر در خراسان و ماوراءالنهر برای احیای حاکمیت و قدرت سامانیان (۳۹۰ - ۳۹۵ ق).

آل زیار - زیاریان - (۳۱۶ - ۴۸۶ ق/ ۳۰۷ - ۴۷۲ ش)

	آغاز حکومت	فرمانروا	اقدام‌ها و رویدادهای مهم
۱	۳۱۶-۳۲۳ ق	مرداویج بن زیار	تسلط مرداویج بر طبرستان و گرگان؛ گسترش قلمرو مرداویج به نواحی مرکزی، غربی و جنوبی ایران؛ انتخاب اصفهان به عنوان مرکز حکومت؛ فرمانبری ظاهری مرداویج از خلافت عباسیان؛ برگزاری باشکوه جشن باستانی سده در اصفهان؛ قتل به دست غلامان ترک.
۲	۳۲۳-۳۵۶ ق	ظهیرالدوله وشمگیر بن زیار	محدود شدن قلمرو زیاریان به گرگان و قسمتی از مازندران؛ اظهار وفاداری و فرمانبری از سامانیان؛ رویارویی بی‌نتیجه با آل‌بویه و دست به دست شدن گرگان میان آنها.
۳	۳۵۶-۳۶۶ ق	بیسون بن وشمگیر	رقابت و درگیری با برادرش، قابوس برای رسیدن به جانشینی پدر.
۴	۳۶۶-۳۷۱ ق ۳۸۸-۴۰۳ ق	شمس‌المعالی قابوس بن وشمگیر	دشمنی و جنگ با آل‌بویه به سبب پناه دادن به فخرالدوله دیلمی؛ شکست سنگین از آل‌بویه و پناه بردن به قلمرو سامانیان در خراسان؛ بازگشت به گرگان و به دست گرفتن حکومت پس از ۱۸ سال؛ گسترش قلمرو زیاریان به مناطق غربی طبرستان و تصرف برخی قلعه‌های قومس؛ پشتیبانی و تشویق هنرمندان، ادیبان و دانشمندان؛ خطاطی و سرودن اشعاری به فارسی و عربی؛ ساخت برج (گنبد) قابوس.
۵	۴۰۳-۴۲۰ ق	فلک‌المعالی منوچهر بن قابوس	پذیرش تابعیت غزنویان؛ ازدواج با دختر سلطان محمود غزنوی.
۶	۴۲۰-۴۲۲ ق ۴۳۳-۴۳۵ ق	انوشیروان بن منوچهر	قبول تابعیت غزنویان و سپس سلجوقیان.
۷	۴۴۱-۴۸۳ ق	عنصرالمعالی کیکاووس (نوه قابوس)	پذیرش پرداخت خراج به سلجوقیان، امیری ادیب و هنرپرور و مؤلف کتاب قابوس‌نامه در قالب پندنامه (اندرزنامه) و در باب آداب اجتماعی، تربیت فرزند و رسوم مملکت‌داری برای پسرش گیلانشاه؛
۸	۴۸۳-۴۸۶ ق	گیلانشاه بن کیکاووس	حکومت تحت تابعیت سلجوقیان.

نمودار امیران سلسله آل بویه

نسب نامه بویهیان

فعالیت بحث و گفت‌وگوی صفحه ۸۹

سرزمین‌های شمال شرق ایران به محوریت ولایت خراسان بزرگ، اهمیت و جایگاه برجسته‌ای در تحولات سیاسی، اجتماعی و فرهنگی ایران و حتی فراتر از آن، سرتاسر قلمرو خلافت‌های اموی و عباسی در سده‌های نخست هجری قمری دارد. بدون توجه به چنین اهمیت و جایگاهی، بررسی و تحلیل روند شکل‌گیری نخستین سلسله‌های مسلمان ایرانی که اتفاقاً از خراسان برخاستند، امری ناقص و دشوار خواهد بود. برای جلوگیری از کج‌فهمی دانش‌آموزان و مهیا کردن کلاس جهت شروع گفت‌وگو، توضیح دهید که خراسان بزرگ در سده‌های نخست هجری، ولایتی پهناور و آباد بوده که علاوه بر استان‌های خراسان‌های امروزی و بخش‌هایی از استان‌های سمنان و گلستان کنونی، قسمتی‌هایی از کشورهای ترکمنستان، تاجیکستان و افغانستان امروزی را دربرمی‌گرفت.

با عطف توجه فراگیران به مطالبی که در درس‌های ۵، ۶، ۷ و ۸ درباره رویدادها و تحولات خراسان خوانده‌اند، مباحثه کلاسی را مدیریت کنید. مهم‌ترین رویدادها و تحولات خراسان در سده‌های نخست هجری که انتظار می‌رود دانش‌آموزان بر پایه راهنمایی دبیر و پیش‌آموخته‌های خود یادآوری و بیان کنند، عبارت‌اند از: این ولایت در سده اول هجری به عنوان دارالمرز، کانون گردآمدن سپاهیان مسلمان و داوطلبان جهاد (مطوعه) برای گسترش اسلام در سرزمین‌های فرارود (ماوراءالنهر) محسوب می‌شد. مهاجرت گسترده قبایل عرب به این ولایت در عصر اموی دلالت بر جایگاه و اهمیت سیاسی، نظامی و اقتصادی برجسته آن ولایت دارد. خراسان پایگاهی مهم برای جنبش عباسیان شد و سپاه‌جامگان به رهبری ابومسلم از خراسان برخاستند و با لشکرکشی به سوی عراق و شام به حاکمیت امویان پایان دادند و خلافت را به عباسیان سپردند. در اواخر سده سوم بار دیگر خراسان و خراسانیان نقش تعیین‌کننده‌ای در تحولات سیاسی خلافت عباسیان ایفا کردند. آنان در پشتیبانی از مأمون در برابر برادرش امین، از خراسان به بغداد لشکرکشی کردند و با برکناری و قتل امین، مأمون را بر سریر خلافت نشاندند. عزیمت مأمون به خراسان و دعوت او از حضرت امام رضا علیه السلام برای سفر به مرو (از شهرهای مهم خراسان و پایتخت مأمون در مدتی که در آن ولایت سکونت داشت) و پذیرش ولایتعهدی، از دیگر رویدادهای تاریخ خلافت عباسی است که اهمیت و جایگاه خاص خراسان را در قلمرو پهناور عباسیان که از رود سیحون تا تنگه جبل طارق گسترده بود، نشان می‌دهد؛ بنابراین، خراسان با چنین جایگاه و پیشینه‌ای، بستری برای شکل‌گیری جنبش‌های استقلال‌طلبی ایرانیان و تأسیس نخستین سلسله‌های ایرانی در دوره اسلامی شد.

فعالیت ۱

در سده‌های سوم، چهارم و پنجم هجری، سلسله‌های حکومتی متعددی در مناطق مختلف ایران سربرآوردند که تعدادی از آنان در جدول صفحه ۹۰ کتاب درسی به اختصار معرفی شده‌اند. بر مبنای همین جدول فعالیتی طراحی شده تا دانش‌آموزان از طریق ترسیم نمودار خط زمان، فرایند یادگیری خود را ارتقا بخشند. ستونی با عنوان رویدادهای مهم به این جدول اضافه کنید و از دانش‌آموزان بخواهید برای هر سلسله، یک یا چند رویداد مهم را شناسایی کنند و روی نمودار خط زمان نمایش دهند.

فعالیت «فکر کنیم و پاسخ دهیم» صفحه ۹۱

این فعالیت موضوع بسیار مهم و جذاب نسب‌سازی را برای تأمل و تفکر تاریخی فراگیران برگزیده است. در سده‌های سوم، چهارم و پنجم هجری و حتی پس از آن، ادعاهای گوناگونی می‌شود که نسب بسیاری از بنیان‌گذاران سلسله‌های مسلمان ایرانی و حتی غیرایرانی که بر ایران حکومت می‌کردند به شاهان، سرداران نامدار ایران باستان و یا پهلوانان اساطیری می‌رسد. واقعیت داشتن یا نداشتن این نسب‌سازی‌ها چندان اهمیتی ندارد و ناصواب بودن بسیاری از آنها آشکار است؛ اما آنچه در مطالعات تاریخی امروزه در خصوص این موضوع اهمیت دارد، نیازها و ضرورت‌های اجتماعی، فکری، فرهنگی و حتی سیاسی بود که باعث شد چنین نسب‌سازی‌هایی صورت بگیرد. اهمیت و معناداری این نسب‌سازی‌ها بدین خاطر است که دلالت بر نحوه انتقال ایران از عصر باستان به دوره اسلامی می‌کند و پیوندی وثیق با مسئله هویت‌سازی انسان و جامعه ایرانی در تاریخ دارد. در واقع ادعای نسب بردن از مشاهیر و اساطیر باستانی عمق دلبستگی و تعلق خاطر ایرانیان را به گذشته تاریخی‌شان نشان می‌دهد. مردمانی که با وجود پذیرش دین جدید (اسلام) و ورود به عصر تازه، در فرایند بازتعریف هویت فردی و جمعی خویش به هیچ وجه نمی‌خواستند با گذشته تاریخی خود وداع کنند. به عبارت دیگر این تمسک‌جویی به ناموران باستانی، کوششی برای حفظ میراث فرهنگی ایران کهن به شمار می‌رود و اقداماتی از این دست، عاملی مهم در تداوم تاریخی فرهنگ و هویت ایرانی محسوب می‌شود.

فعّالیت ۲ و ۳

منطق و هدف فعّالیت: مناسبات سیاسی، نظامی و مذهبی حکومت‌های ایرانی با خلافت عباسی از جمله موضوعات کلیدی‌ای است که بر سیر تحولات تاریخ ایران در قرون نخستین هجری تأثیری بسزا داشت. سلسله‌های حکومتی که در سده‌های سوم، چهارم و پنجم هجری در گوشه و کنار ایران سربرآوردند، روابطی متفاوت با خلفای عباسی داشتند. در این میان روابط سلسله صفاریان و مخصوصاً مؤسس آن یعقوب لیث با خلافت عباسی فراز و نشیب بسیاری را طی کرد. این فعّالیت با استفاده از شواهد و مدارکی که از دو منبع تاریخی اخذ شده، موقعیت‌هایی فراهم آورده که دانش‌آموزان درباره دلایل و عوامل مؤثر بر روابط خصومت‌آمیز یعقوب لیث و خلیفه عباسی استنباط و تحلیلی انجام دهند.

فعّالیت «فکر کنیم و پاسخ دهیم» صفحه ۹۳

این فعّالیت، مکمل فعّالیت «فکر کنیم و پاسخ دهیم» صفحه ۷۰ کتاب درسی است. دانش‌آموزان را راهنمایی و کمک کنید که موقعیت خلافت عباسیان را فراتر از مناسبات سیاسی – نظامی ارزیابی کنند و جایگاه آن را نزد توده‌های مسلمان سنی‌مذهب که به نوعی خلفا را به منبعی برای مشروعیت بخشیدن به امیران و فرمانروایان صاحب قدرت سیاسی تبدیل کرده بود، به خوبی بشناسند.

ایران در دوران غزنوی، سلجوقی و خوارزمشاهی

منطق و فلسفه طراحی درس

در دوران زمامداری سلسله‌های غزنویان (۳۵۱-۵۸۳ق)، سلجوقیان (۴۲۹-۵۹۰ق) و خوارزمشاهیان (۴۹۱-۶۲۸ق)، ایران فراز و فرودهای سیاسی، اجتماعی و فرهنگی بسیاری را تجربه کرد و شاهد تداوم و تغییرات چشمگیری بود. قبض و بسط مرزهای سیاسی، جنگ‌های داخلی و خارجی، روابط پرتلاطم سلاطین سلسله‌های مذکور با خلافت عباسیان، مهاجرت قبایل و طوایف صحراگرد تُرک به سرزمین‌های ایرانی، تشدید اختلاف‌های فرقه‌ای و مذهبی، گسترش نظام دیوان‌سالاری، توسعه زبان و ادب فارسی، رونق شهرنشینی و تجارت، پیشرفت هنر و معماری، تأسیس مدارس نظامیه و رونق علوم دینی، افول برخی از رشته‌های علمی مانند فلسفه و هجوم دهشتناک مغولان به ایران، از مهم‌ترین رخدادها و تحولات دوران غزنویان، سلجوقیان و خوارزمشاهیان به شمار می‌روند. هر کدام از این مباحث این ظرفیت را دارند که موقعیتی مناسب برای یادگیری و تفکر تاریخی در قالب‌های جست‌وجوگری، جمع‌آوری اطلاعات، پردازش و تحلیل اطلاعات ایجاد کنند.

هدف‌ها و انتظارات

■ هدف کلی

— دانش‌آموزان با جست‌وجو، گردآوری و بررسی شواهد و مدارک، علل، آثار و پیامدهای مهم‌ترین تحولات سیاسی، اجتماعی، اقتصادی و فرهنگی ایران را در دوران غزنویان، سلجوقیان و خوارزمشاهیان شناسایی و تحلیل خواهند کرد.

■ هدف‌های جزئی

— شناسایی و تحلیل زمینه‌ها، علل و عوامل شکل‌گیری حکومت‌های غزنوی، سلجوقی و خوارزمشاهی
— بررسی و ارزیابی روابط حکومت‌های مذکور با خلافت عباسی و درک آثار سیاسی، مذهبی و اجتماعی
این روابط

— شناخت اهمیت و نقش نظام اداری و دیوان‌سالاران ایرانی در ادارهٔ امور و رونق و شکوفایی اقتصادی
و فرهنگی حکومت‌های غزنوی و سلجوقی

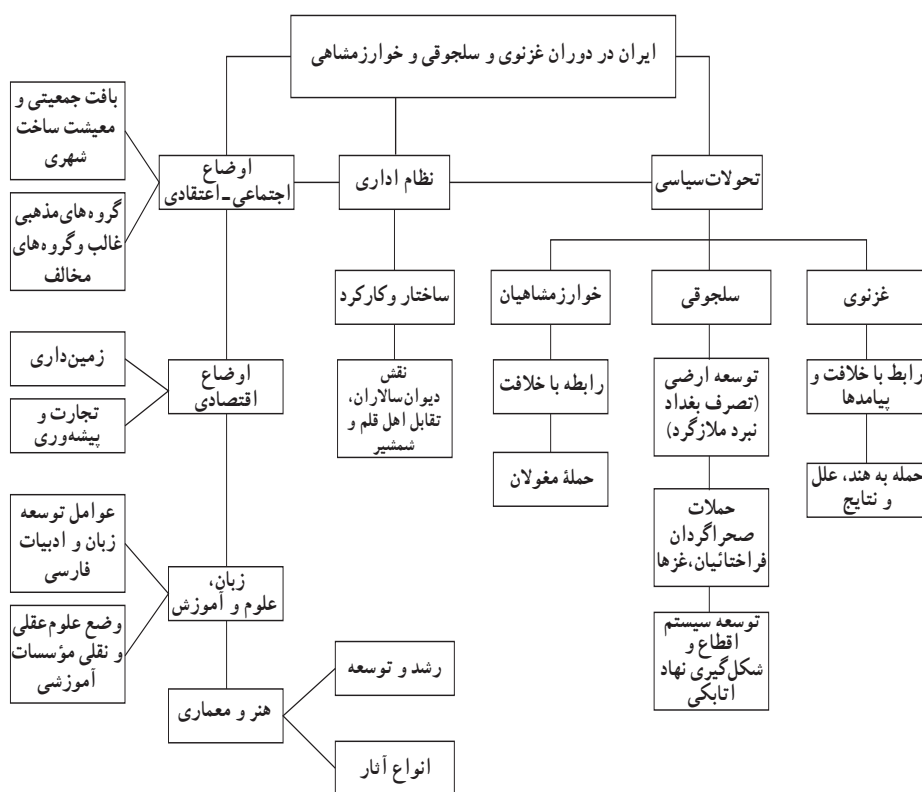
- تجزیه و تحلیل دلایل و نتایج رشد شهرنشینی و تجارت در دورهٔ سلجوقیان
- شناخت ترکیب اجتماعی و مذهبی شهرها و روستاها در دورهٔ سلجوقیان
- درک و فهم علل، آثار و نتایج گسترش زبان و ادب فارسی در عصر غزنویان و سلجوقیان
- شناخت و تحلیل علل و آثار رونق و شکوفایی هنر و معماری در دورهٔ سلجوقیان
- استفاده از نمودار خط زمان برای ارائهٔ رویدادهای مهم دوران سلسله‌های مذکور

■ انتظارات عملکردی

انتظار می‌رود دانش‌آموزان بتوانند با جست‌وجو، سنجش و بررسی شواهد و مدارک تاریخی :
— دلایل و عوامل سیاسی و اجتماعی شکل‌گیری نظام‌های سلطنتی (حکومت‌های غزنوی، سلجوقی و خوارزمشاهی) را شرح دهند.
— رابطهٔ خلیفه و سلطان و تأثیر آن را بر تحولات سیاسی و مذهبی ایران در دوران حکومت‌های غزنوی، سلجوقی و خوارزمشاهی بیان کنند.
— اهمیت و نقش دیوان‌سالاری و دیوان‌سالاران برجسته را در ادارهٔ امور کشور و رونق اقتصادی و فرهنگی توضیح دهند.

— نقش حکومت سلجوقیان را در اشاعهٔ زبان و ادب فارسی به همراه آثار و نتایج آن تحلیل کنند.
— رویدادهای مهم دوران غزنوی، سلجوقی و خوارزمشاهی را استخراج کنند و روی نمودار خط زمان نمایش دهند.

— دلایل رشد شهر و شهرنشینی را در عصر سلجوقی توضیح دهند.
— عوامل مؤثر بر رونق تجارت را در دورهٔ سلجوقی شرح دهند.
— دلایل گسترش زبان و ادب فارسی را در دوران غزنویان و سلجوقیان بیان کنند.
— با راهنمایی دبیر و با رجوع به تاریخ‌های محلی دربارهٔ تاریخ شهر و یا استان محل زندگی خود در دوران غزنویان و سلجوقیان پژوهش کنند و گزارش علمی آن را در کلاس ارائه دهند.
— پاوربینتی از آثار و بناهای تاریخی عصر سلجوقی که ویژگی‌های شاخص معماری آن دوره را نشان دهد، تهیه نمایند.

جدول رویدادهای مهم ایران در دوران غزنوی، سلجوقی و خوارزمشاهی
غزنویان (۳۵۱-۵۸۳ق/ ۳۴۱-۵۶۶ش)

زمان حکومت	فرمانروا	اقدامات و رویدادهای مهم
۱	البتگین	تسلط بر غزنه و تأسیس حکومت محلی پس از برکناری از سپهسالاری خراسان توسط منصور بن نوح، امیر سامانی؛ اداره غزنه پس از مرگ البتگین توسط اسحاق، پسر او و غلام سردارانش - بلکانگین و پیری نگین - (۳۵۲-۳۶۶ق).
۲	سبکتگین	داماد و جانشین البتگین؛ توسعه قلمرو حکومت غزنه در سمت جنوب و سرحدات هند (تسخیر بُست و قصدار و بخشی از سند)؛ کمک به منصور بن نوح، امیر سامانی در فرونشاندن سرکشی امرای عصبیان کر (فایق و ابوعلی سیمجور)، الحاق بلخ و بامیان به حکومت غزنه و انتصاب پسرش محمود از سوی امیر منصور سامانی به سپهسالاری و حکومت خراسان (۳۸۴ق)؛ اطاعت ظاهری و اسمی از سامانیان.
	اسماعیل	پسر و جانشین سبکتگین در غزنه؛ مخالفت و معارضة محمود، پسر بزرگ سبکتگین با حکومت اسماعیل در غزنه.
۳	محمود	کنار زدن برادرش اسماعیل و به دست گرفتن قدرت در غزنه (۳۸۸ق)؛ سقوط حکومت سامانیان و الحاق خراسان به حکومت غزنه و استقلال کامل غزنویان؛ تأیید حکومت محمود غزنوی توسط قارذ، خلیفه عباسی (۳۸۹ق)؛ صلح با ایلک نصر، فرمانروای ماوراءالنهر و تعیین رود جیحون به عنوان مرز طرفین؛ حمله ایلکخانان (ایلک نصر) به خراسان؛ شکست سنگین ایلک نصر از محمود غزنوی در جنگ کُتر در نزدیکی بلخ و رفع خطر ایلکخانان از خراسان (۳۹۸ق)؛ تصرف سیستان و برکناری و قتل خلف بن احمد، امیر صفاری آن دیار (۳۹۹ق)؛ تسخیر خوارزم و برانداختن حکومت محلی مأمونیان - خوارزمشاهیان - (۴۰۸ق)؛ لشکرکشی پیاپی به هندوستان به بهانه جهاد با کفار و غارت معابد هندوها (۳۹۲-۴۱۶ق)؛ فتح ری و خارج کردن این شهر از اختیار آل بویه، سوزاندن بسیاری از کتابهای موجود در کتابخانه‌ها و کشتن شمار زیادی از ساکنان آن شهر به بهانه بددینی و قرمطی‌گری؛ تسخیر قزوین، ساوه و زنجان؛ اظهار اطاعت علاءالدوله کاکویه، حاکم اصفهان، نسبت به غزنویان؛ حمله مسعود، پسر محمود غزنوی، به اصفهان و خارج کردن آن دیار از اختیار علاءالدوله؛ نقل دیوان از عربی به فارسی در زمان وزارت ابوالفضل اسفرائینی؛ تعصب مذهبی شدید محمود غزنوی در حمایت از مذهب حنفی و ناشکیبایی و ستیز با شیعیان.
۴	محمد	پسر و محمود غزنوی؛ تصدی جانشینی پدر بر اساس وصیت او؛ ادعای مسعود، پسر دیگر محمود برای جانشینی پدر؛ بروز اختلاف و دودستگی میان درباریان؛ دستگیری و زندانی شدن محمد توسط جمعی از سرداران و بزرگان دربار غزنوی و پیوستن آنان به مسعود.
۵	مسعود	آزادی احمد بن حسن میمندی از زندان و سپردن وزارت به او؛ به دارآویختن ابوعلی حسنک میکالی وزیر به اتهام قرمطی و در اصل به دلیل حمایت او از جانشینی محمد؛ تسخیر ولایت مکران (۴۲۲ق)؛ لشکرکشی به کرمان و سپس فارس و شکست در مقابل آل بویه؛ خارج کردن ری و همدان از اختیار علاءالدوله کاکویه؛ قبول عذرخواهی کاکویه و موافقت با حکومت او بر اصفهان به شرط پرداخت خراج سالانه؛ فراری دادن کاکویه از اصفهان به دلیل نپرداختن خراج؛ نبردهای بی‌حاصل در گرگان و طبرستان؛ لشکرکشی به هندوستان و سرکوب عصبیان عامل غزنویان در آن دیار در دو نوبت (۴۲۴ق و ۴۲۶ق)؛ لشکرکشی به هندوستان به بهانه جهاد و کسب غنایم بسیار (۴۲۸ - ۴۲۹ق)؛ شکست سپاه غزنوی از ترکمانان سلجوقی (۴۲۶ق)؛ سپردن سه ولایت نساء، ابیورد و فراوه به سلجوقیان پس از عذر خواستن آنان و شفاعت وزیر خواجه احمد عبدالصمد؛ دست یافتن سلجوقیان به بخش وسیعی از خراسان با خیانت شُبانی، حاجب بزرگ (۴۲۹ق)؛ ورود طغرل سلجوقی به نیشابور (۴۲۹ق)؛ نافرمانی در ماوراءالنهر و خوارزم؛ شکست سنگین سلطان مسعود از سلجوقیان در جنگ دندانقان (۴۳۰ق) و محدود شدن حاکمیت غزنویان به شرق ایران (افغانستان کنونی و بخشی از هندوستان)؛ دستگیری و قتل مسعود توسط شماری از غلامان و به سلطنت برداشتن مجدد برادرش محمد (۴۳۲ق)؛ پیروی مودود، پسر مسعود بر عمویش محمد و به دست گرفتن قدرت در غزنه (۴۳۲ق).

حکومت محلی در غزنه

حکومت مستقل و فراگیر (نواحی شرقی و مرکزی فلات ایران و قسمتی از غرب و مرکز هندوستان)

۶	۴۳۲-۴۴۱ق	حکومت مستقل بر غزنه (افغانستان کنونی) و بخش وسیعی از هندوستان	مودود	پسر مسعود؛ نبرد با سلجوقیان برای بازپس‌گیری خراسان و شکست از آنان؛ سرکوب نافرمانی راجه‌ها در هندوستان.
۷	۴۴۱ق		مسعود دوم	پسر مودود؛ مجموعاً دو ماه با مشارکت عمویش علی بن مسعود
۸	۴۴۱ق		علی	پسر مسعود اول؛
۹	۴۴۱-۴۴۴ق		عبدالرشید	پسر سلطان محمود؛ تصرف غزنه و دست یافتن به تاج و تخت غزنویان؛ شورش غلام حاجبی به نام طغرل، معروف به طغرل کافر بر عبدالرشید و دستگیری و قتل او.
۱۰	۴۴۴-۴۵۱ق		فرخزاد	پسر مسعود اول؛ قتل طغرل کافر توسط یکی از غلامان و به سلطنت رسیدن فرخزاد؛ پیروزی و سپس شکست در جنگ با سلجوقیان برای باز پس‌گرفتن خراسان؛ صلح با سلجوقیان.
۱۱	۴۵۱-۴۹۲ق		ابراهیم	پسر مسعود اول؛ پادشاهی عاقل و دین‌دار؛ صلح نسبتاً پابدار با سلجوقیان؛ برقراری پیوند خویشاوندی با سلجوقیان (ازدواج دختر سلطان ابراهیم با یکی از پسران آل‌ارسلان سلجوقی و بعدها ازدواج دختر ملک‌شاه سلجوقی با مسعود، یکی از پسران سلطان ابراهیم)؛ لشکرکشی‌های جهادی محمود پسر ابراهیم و حاکم هند در آن دیار؛ مدح و مصاحبت سلطان ابراهیم توسط مسعود سعد سلمان، شاعر برجسته فارسی‌گو.
۱۲	۴۹۲-۵۰۹ق		مسعود سوم	پسر ابراهیم؛ ادامه فتوحات در سرزمین هند.
۱۴	۵۰۹-۵۱۱ق	خراج‌گزار سلجوقیان	ارسلان‌شاه	پسر مسعود سوم؛ منازعه با برادران مدعی قدرت؛ دخالت حکومت سلجوقی در منازعه شاهزادگان غزنوی، به قدرت رسیدن بهرام‌شاه با حمایت سلطان سنجر سلجوقی در غزنه و کشته شدن ارسلان‌شاه.
۱۵	۵۱۱-۵۴۸ یا ۵۵۲ق		بهرام‌شاه	پسر مسعود سوم؛ دست‌نشانده و خراج‌گزار سلجوقیان در غزنه؛ تداوم جنگ‌های جهادی در هندوستان؛ تلاش ناموفق بهرام‌شاه برای خارج شدن از سلطه و خراج‌گزاری سلطان سنجر؛ قدرت یافتن غوریان و تسلط چندباره آنان بر غزنه و فراری دادن بهرام‌شاه به هندوستان.
۱۶	۵۴۸ یا ۵۵۲-۵۵۵ق		خسروشاه	پسر بهرام‌شاه؛ تسخیر غزنین توسط غزان و محدود شدن قلمرو غزنویان به هندوستان.
۱۷	۵۵۵-۵۸۳ق	حکومت بر هند	خسروملک	پسر خسروشاه؛ به تخت نشستن بعد از مرگ پدر در لاهور؛ پیروزی غوریان بر غزنه و خارج کردن این ولایت از اختیار غزان؛ تسلط حکومت غوریان بر قلمرو غزنویان در هندوستان و به پایان رسیدن حکومت آنان (۵۸۳ق)؛ مرگ خسروملک در زندان غوریان (۵۹۸ق).

سلجوقیان (۴۲۹ – ۵۹۰ ق/ ۴۱۷ – ۵۷۳ ش)

	زمان حکومت	قلمرو	سلطان	اقدام‌ها و رویدادهای مهم
۱	۴۲۹ – ۴۵۵ ق	سنجریان ایران و عراق (سلاجقه بزرگ)	طغرل بیک	ورود سلجوقیان به نیشابور و سلطان خواندن طغرل بیک (۴۲۹ ق)؛ تسلط سلجوقیان بر خراسان پس از پیروزی بر غزنویان در نبرد دندانقان (۴۳۱ ق)؛ ضمیمه شدن بلخ، خوارزم، گرگان و طبرستان به قلمرو سلجوقیان؛ تسلط بر ری، همدان، اصفهان و آذربایجان (۴۳۳-۴۳۷ ق)؛ ورود طغرل به بغداد و خوانده شدن خطبه به نام او به عنوان سلطان در این شهر و پایان یافتن تسلط آل بویه بر خلافت عباسی (۴۴۷ ق)؛ قیام ارسلان بسامیری در بغداد و خواندن خطبه به نام خلیفه فاطمی در آن شهر (۴۵۱ ق)؛ شکست و قتل بسامیری؛ شکل‌گیری تشکیلات دیوانی حکومت سلجوقی تحت وزارت عمیدالملک کُندری حنفی‌مذهب.
۲	۴۵۵ – ۴۶۵ ق		آلبارسلان	گسترش قلمرو سلجوقیان در شرق و غرب؛ پیروزی بزرگ سلجوقیان بر امپراتوری روم شرقی در جنگ ملازگرد (۴۶۳ ق) و گشوده شدن دروازه‌های آسیای صغیر به روی مهاجمان ترک؛ توسعه و تقویت نظام دیوان‌سالاری با وزارت خواجه نظام‌الملک توسی شافعی‌مذهب؛ تأسیس مدارس نظامیه توسط خواجه؛ سخت‌گیری بر شیعیان؛ تقسیم قلمرو سلجوقیان میان فرزندان آلبارسلان.
۳	۴۶۵ – ۴۸۵ ق		ملکشاه	سرکوب عصبیان فاورد عمومی ملکشاه؛ گسترش قلمرو سلجوقیان در شرق تا رود سیحون و در غرب تا دریای مدیترانه؛ افزایش نفوذ و قدرت خواجه‌نظام‌الملک وزیر؛ گسترش دامنه دعوت اسماعیلیان نزاری به رهبری حسن صباح در ایران به مرکزیت قلعه الموت؛ رونق تجارت، عمران و آبادانی در قلمرو سلجوقی به ویژه شهر اصفهان با احداث بناهای باشکوه؛ اصلاح تقویم (تقویم جلالی) و بستن زیجی در اصفهان با همت خواجه‌نظام‌الملک و با مشارکت علمی خیام؛ گسترش فعالیت فداییان اسماعیلی در ترور شخصیت‌های مخالف؛ قتل خواجه‌نظام‌الملک به دست فداییان اسماعیلی.
۴	۴۸۵ – ۴۸۷ ق		محمود بن ملکشاه	تلاش ترکان خاتون، همسر ملکشاه، برای به تخت نشاندن پسرش محمود و درگیری با برکیارق دیگر پسر ملکشاه و مدعی اصلی جانشینی؛ تکاوی خاندان سلجوقی حاکم بر کرمان، روم و شام برای استقلال از سلاجقه بزرگ.
۵	۴۸۷ – ۴۹۸ ق		برکیارق	پیروزی بر برادرش محمود و به تخت نشستن به عنوان سلطان بزرگ سلجوقی؛ سرکوب شورش تنش بن آلبارسلان؛ رنجیدن پسران خواجه نظام‌الملک از برکیارق و پیوستن آنان به محمد، برادر و رقیب برکیارق؛ ستیز و سپس مصالحه برکیارق با برادرش محمد بر سر قدرت؛ برکیارق اگرچه به طور رسمی جانشین ملکشاه و آلبارسلان بود، اما فقط بر مناطق جبال، اصفهان و عراق عرب مستقیماً فرمان می‌راند و سایر نواحی مستقل بودند و فقط به طور ظاهری و اسمی از سلطان اطاعت می‌کردند و در حقیقت مستقل بودند.
۶	۴۹۸ ق		ملکشاه دوم	سلطنت یافتن ملکشاه دوم پسر ۴ ساله برکیارق بعد از مرگ پدر و برکناری توسط عمویش محمد.
۷	۴۹۸ – ۵۱۱ ق		محمد بن ملکشاه	انتصاب برادرش سنجر به حکومت خراسان؛ تلاش برای قلع و قمع اسماعیلیان؛ تسخیر قلعه شاهدز اصفهان و از بین بردن سکنه اسماعیلی آن، محاصره قلعه الموت.
۸	۵۱۱ – ۵۵۲ ق		سنجر بن ملکشاه	نپذیرفتن سلطنت برادرزاده‌اش محمود و سلطان نامیدن خود (آخرین سلطان سلجوقی از دسته سلاجقه بزرگ)؛ شکست غوریان و تصرف سمرقند، سیستان، غزنه و خوارزم؛ شکست از قراختایان در جنگ قطوان؛ شکست از ترکان غز و اسارت سه ساله.

۹	۵۱۱-۵۲۵ق	بنیة خنزی ایران و عراق	محمود بن محمد	سپردن حکومت عراق عرب و عجم به محمود از طرف سنجر؛ درگیری با مسترشد، خلیفه عباسی و تصرف بغداد، صلح با خلیفه.
۱۰	۵۲۵-۵۲۶ق		داود بن محمود	درگیری با عمویش طغرل بن محمد بر سر قدرت.
۱۱	۵۲۶-۵۲۹ق		طغرل بن محمد	دخالت و حمایت سنجر برای به قدرت رسیدن طغرل و دفع برادرانش.
۱۲	۵۲۹-۵۴۷ق		مسعود بن محمد	اختلاف و درگیری با مسترشد، خلیفه عباسی؛ اسارت خلیفه؛ قتل خلیفه توسط فداییان اسماعیلی هنگام اسارت؛ نبرد بی سرانجام با اسماعیلیه برای تسخیر یکی از قلعه‌های آنان در حوالی قزوین.
۱۳	۵۴۷-۵۴۸ق		ملکشاه بن محمود	
۱۴	۵۴۸-۵۵۵ق		محمد بن محمود	اختلاف و درگیری میان شاهزادگان سلجوقی در عراق عرب و عجم و آذربایجان.
۱۵	۵۵۵-۵۵۶ق		سلیمان بن محمد	تشدید اختلافات و درگیری داخلی سلجوقیان
۱۶	۵۵۶-۵۷۱ق		ارسلان‌شاه بن طغرل	سرکوب امرای عصیانگر؛ تخریب قلاع اسماعیلیان و شهرت یافتن به ارسلان قلعه گشا.
۱۷	۵۷۱-۵۹۰ق		طغرل بن ارسلان شاه	شکست و کشته شدن در جنگ با نکش خوارزمشاه و انقراض حکومت سلجوقیان ایران و عراق.

اسماعیلیان نزاری^۱ ایران - دوره الموت (۴۸۳-۴۵۴ ق/ ۴۶۹-۶۳۵ ش)

زمان حکومت	فرمانروا	اقدام‌ها و رویدادهای مهم
۱	۴۸۳-۵۱۸ق	حسن صباح
۲	۵۱۸-۵۳۲ق	کیا بزرگ امید
۳	۵۳۲-۵۵۷ق	محمد بن کیا بزرگ امید
۴	۵۵۸-۵۶۱ق	حسن بن محمد
۵	۵۶۱-۶۰۷ق	محمد بن حسن
۶	۶۰۷-۶۱۸ق	حسن بن محمد
۷	۶۱۸-۶۵۳ق	علاءالدین محمد بن حسن
۸	۶۵۳-۶۵۴ق	رکن‌الدین خورشاه

۱- تزاریان، شاخه‌ای از فرقه اسماعیلیه‌اند که در پی اختلاف نزار و مستعلی بر سر جانشینی پدرشان مستنصر، خلیفه فاطمی مصر (۴۲۷-۴۸۸ ق)، امامت را حق نزار فرزند ارشد مستنصر که نص امامت و خلافت بر او قرار گرفته بود، دانستند و به همین دلیل به تزاریان مشهور شدند. مستعلی با پشتیبانی وزیر قدرتمند فاطمیان، افضل بن بدار الجمالی در قاهره به خلافت نشست.

۲- حجت در سلسله مراتب رهبران اسماعیلی به شخصی گفته می‌شد که بعد از امام قرار داشت.

۳- دوره ستر به دورانی از تاریخ اسماعیلیان گفته می‌شود که امام یا خلیفه از انظار عمومی پنهان و مخفی بود.

خوارزمشاهی (۴۷۰-۴۲۸ق/۴۵۶-۴۱۰ش)

		زمان حکومت	فرمانروا	اقدام‌ها و رویدادهای مهم
۱	دورهٔ دشت‌نشاندگی سلجوقیان	۴۷۰-۴۹۰ق	انوشنگین غرجه	انتصاب غلامی ترک‌تبار به نام انوشنگین غرجه از سوی ملک‌شاه سلجوقی به حکومت خوارزم.
		۴۹۰-۵۲۱ق	قطب‌الدین محمد	انتصاب قطب‌الدین محمد به حکومت خوارزم بعد از مرگ پدر (انوشنگین غرجه) به فرمان سلطان برکیارق؛ ملقب شدن قطب‌الدین به لقب خوارزمشاه؛ تأیید حکومت قطب‌الدین بر خوارزم از سوی سلطان سنجر.
۳	دورهٔ استقلال	۵۲۱-۵۵۱ق	علاءالدین آتسز بن قطب‌الدین	الحاق بخشی از ترکستان و دشت‌قیچاق به قلمرو خوارزمشاهی؛ سرپیچی از فرمان سلجوقیان (۵۳۰ق)؛ ناکامی در جنگ با سلطان سنجر.
۴		۵۵۱-۵۶۷ق	ایل ارسلان بن آتسز	تصرف بخشی از خراسان در نتیجهٔ نزاع داخلی و ضعف سلجوقیان؛ لشکرکشی به ماوراءالنهر و تسخیر سمرقند و بخارا؛ شکست از گورخان قراختایی در ماوراءالنهر.
۵		۵۶۷-۵۹۶ق	علاءالدین تگش	پیروزی تگش بر برادرش، سلطان‌شاه محمود، ولیعهد ایل ارسلان پس از دوره‌ای اختلاف و درگیری؛ خارج کردن خراسان از تسلط سلجوقیان؛ نبرد با طغرل سوم، آخرین سلطان سلجوقی عراق و ایران و از میان برداشتن او (۵۹۰ق)؛ تسخیر ری و همدان؛ لشکرکشی به قلعه‌های اسماعیلیه.
۶		۵۹۶-۶۱۷ق	سلطان محمد	پسر تگش؛ پیروزی بر غوریان؛ تصرف ماوراءالنهر؛ پیروزی بر قراختایان؛ اختلاف و دشمنی با خلیفهٔ عباسی، الناصر لدین‌الله؛ بیعت با یکی از سادات حسینی به نام سید علاءالدین ترمذی به عنوان خلیفه؛ اقدام به لشکرکشی برای براندازی خلافت عباسی؛ انصراف از ادامهٔ لشکرکشی پس از تحمل تلفات شدید انسانی بر اثر سرما و برف در مسیر همدان به اسداباد؛ دستور قتل اعضای کاروان مغولی در شهر اتزار؛ هجوم مغولان به فرماندهی چنگیزخان به ایران؛ فرار از برابر مغولان و پناه بردن به جزیرهٔ آپسکون در دریای کاسپین (قزوین).
۷		۶۱۷-۶۲۸ق	جلال‌الدین منکبرنی	پسر سلطان محمد؛ اتخاذ سیاست جنگ و گریز با مغولان؛ پیروزی بر سپاه مغول در جنگ پروان در نزدیکی غزنه؛ عزیمت به هندوستان؛ بازگشت به ایران و عزیمت به بغداد به هدف متحد شدن با خلافت عباسی در برابر مغولان؛ سیاست خصمانه و ستیزه‌جویانهٔ خلیفهٔ عباسی نسبت به خوارزمشاهیان؛ عزیمت جلال‌الدین خوارزمشاه به تبریز؛ تداوم جنگ و گریز با سپاهیان مغول در شمال غرب ایران؛ کشته شدن آخرین سلطان خوارزمشاهی به دست کردان در میافارقین و پایان یافتن حکومت خوارزمشاهیان (۶۲۸ق).

مرور فعالیت‌ها

فعالیت «فکر کنیم و پاسخ دهیم» صفحه ۱۰۱

با تأسیس حکومت غزنویان و سپس سلجوقیان، دگرگونی‌های بسیاری در ایران رخ داد و عصر جدید در تاریخ دوره اسلامی به وجود آمد. این فعالیت به منظور توجه دادن دانش‌آموزان به دوره جدید و آماده‌سازی کلاس برای شروع درس، طراحی شده است. در واقع این فعالیت، فراتر از نقش و عملکرد سیاسی – نظامی مؤسسان سلسله‌های غزنوی و سلجوقی، بر زمینه‌های اجتماعی و تاریخی‌ای که شرایط را برای شکل‌گیری این سلسله‌ها و گذار ایران به دوره جدید فراهم آورد، تأکید می‌ورزد. ورود فردی و جمعی ترکان به درون سرزمین‌های ایرانی و سایر مناطق جهان اسلام در هیئت اسیر جنگی و یا مهاجرت گسترده قبیله‌ای و طایفه‌ای، به تدریج زمینه را برای قدرت گرفتن این عناصر و تأسیس حکومت‌های جدید توسط آنها در این سرزمین‌ها مهیا کرد.

فعالیت ۱

جدول رویدادهای مهم سیاسی و نظامی دوره حکومت‌های غزنوی، سلجوقی و خوارزمشاهی را در اختیار دانش‌آموزان قرار دهید و از آنان بخواهید در منزل، نمودار خط زمان این سلسله‌ها را ترسیم کنند.

فعالیت ۲

در تاریخ ایران اسلامی، خواجه نظام‌الملک توسی به عنوان نماد برجسته وزارت و نظام دیوان‌سالاری ایرانی شناخته می‌شود؛ بنابراین، توجه دادن فراگیران به شخصیت و عملکرد این وزیر نامی عصر سلجوقیان حائز اهمیت فوق‌العاده‌ای در آموزش تاریخ است. از دانش‌آموزان بخواهید شواهد و مدارک مأخوذ از دو منبع تاریخی درباره نظام‌الملک را بخوانند و به صورت گروهی به پرسش‌های مربوط به آن پاسخ دهند.

فعالیت ۳

یکی از روش‌های یادگیری و آموزش تاریخ، مقایسه پدیده‌های تاریخی در زمان‌ها و مکان‌های متفاوت است. در این فعالیت از دانش‌آموزان خواسته شده که پس از مطالعه اختیارات و مسئولیت‌های دیوان‌های معروف عصر سلجوقی، بگویند هر یک از این اختیارات و مسئولیت‌ها امروزه بر عهده چه سازمان، نهاد یا وزارت‌خانه‌ای است؟ یادآوری می‌شود که فراگیران پیش از این در کتاب‌های درسی مطالعات اجتماعی با اختیارات و وظایف نهادها و وزارتخانه‌های مختلف آشنا شده‌اند.

فعالیت ۴

نگرش دینی و سیاست مذهبی سلسله‌های مختلفی که در عصر اسلامی بر ایران فرمان می‌راندند، آثار و پیامدهای سیاسی، اجتماعی و فرهنگی متفاوت بر جای نهاده است. فرمانروایان سلسله‌های غزنویان و سلجوقیان سیاست مذهبی متفاوتی نسبت به زمامداران حکومت‌های پیش از خود و به طور مشخص امیران طاهری، سامانی و آل‌بویه داشتند. در این فعالیت از دانش‌آموزان خواسته شده که سیاست مذهبی سلجوقیان را با سیاست مذهبی آل‌بویه مقایسه و پیامدهای متفاوت اجتماعی، فرهنگی و علمی هر کدام از این سیاست‌ها را بیان کنند. پاسخگویی مناسب به این فعالیت نیازمند فهم عمیق مطالب درس‌های ۹ و ۱۰ به خصوص مباحث مربوط به دین، علم، فرهنگ و هنر در دوران آل‌بویه و سلجوقیان است.

حکومت، جامعه و اقتصاد در عصر مغول – تیموری

منطق و فلسفه طراحی درس

تاریخ طولانی و پرفراز و نشیب ایران آکنده از رویدادهای تلخ و شیرین است. تاخت و تازهای دهشتناک صحراگردان مغول به فرماندهی چنگیزخان و جانشینانش (۶۱۶-۶۵۶ق) و یورش ویرانگر تیمور گورکانی (۷۷۱-۸۰۷ق) به ایران از جمله اتفاقات تلخ و فاجعه‌آمیزی بود که نیاکان ما متحمل شدند و از سر گذراندند. این هجوم‌ها که با قتل عام وسیع و تخریب و ویرانی گسترده همراه بود، آثار و نتایج گسترده‌ای بر ابعاد مختلف زندگی ایرانیان از جمله سیاست (حکومت)، جامعه و اقتصاد گذاشت و منجر به تغییر و تحولاتی شگرف شد. از منظر آموزشی رویدادهای مذکور و پیامدهای آن، این قابلیت را دارند که بتوان پیرامون آن فرصت‌های یادگیری متنوعی ایجاد کرد و دانش‌آموزان را به جست‌وجوگری، گردآوری، بررسی و تحلیل شواهد و مدارک درباره علل این یورش‌ها، دلایل غلبه صحراگردان بدوی بر یک‌جانشینان متمدن، تأثیر اختلاف و تفرقه موجود در ایران و جهان اسلام بر شکست آنان در مقابل مهاجمان و نیز آثار و پیامدهای سیاسی، اجتماعی و اقتصادی این یورش‌ها تشویق و ترغیب کرد. مهم‌تر از آن، می‌توان این پرسش را طرح کرد که نیاکان ما چگونه توانستند از بی‌این هجوم‌های ویران‌کننده و خانمان‌سوز، کمر راست کنند؟ و از فرزندان و نوادگان چنگیز و تیمور، زمامدارانی مانند ایلخان غازان، شاهرخ و بایسنقر تیموری بسازند که نه تنها شهرها و روستاها را ویران و ساکنانشان را قتل عام نمی‌کردند، بلکه برای عمران و آبادانی و بازسازی ویرانی‌های پدر و جد خویش و توسعه علم، فرهنگ و هنر، اصلاحات و اقداماتی سازنده‌ای انجام دادند؟

هدف‌ها و انتظارات

■ هدف کلی

– دانش‌آموزان با جست‌وجو، گردآوری و بررسی شواهد و مدارک، علل، آثار و پیامدهای سیاسی، اجتماعی و اقتصادی هجوم مغول و تیمور و فراز و فرود حکومت‌های ایلخانان و تیموریان را شناسایی و تجزیه و تحلیل کنند.

■ هدف‌های جزئی

– شناخت آثار و پیامدهای اجتماعی و اقتصادی هجوم مغول و تیمور به ایران
– ارزیابی و مقایسه دوره ناسلمانی و دوره مسلمانان مغولان در ایران از جهات سیاسی، اجتماعی و اقتصادی

– آشنایی و تحلیل وضعیت اجتماعی (گروه‌ها و قشرهای اجتماعی، حقوق و قوانین) و تغییرات آن در دوران ایلخانان و تیموریان

– بیان وضعیت شهر و شهرنشینی و دگرگونی آن در عصر ایلخانان و تیموریان
– توصیف و تحلیل اوضاع اقتصادی (تغییر و تحولات کشاورزی، تجارت و نظام مالیاتی) ایران در عصر مغول – تیموری

– درک و فهم عوامل و دلایل رونق تجارت و پیامدهای آن در زمان ایلخانان و تیموریان

■ انتظارات عملکردی

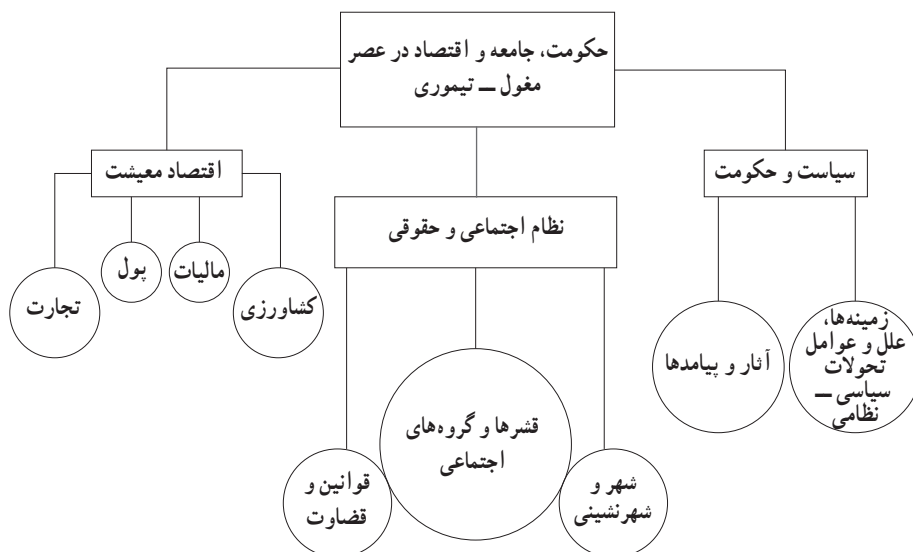
انتظار می‌رود دانش‌آموزان بتوانند با جست‌وجو، سنجش و بررسی شواهد و مدارک تاریخی:
– آثار و پیامدهای اجتماعی و اقتصادی هجوم مغول و تیمور را به ایران تحلیل و تشریح کنند.
– تفاوت‌های دوره ناسلمانی و دوره مسلمانان مغولان در ایران را از جهات مختلف سیاسی، اجتماعی و اقتصادی استنباط و تحلیل کنند.

– اوضاع اجتماعی (گروه‌ها و قشرهای اجتماعی، حقوق و قوانین) و تغییرات آن را در دوران ایلخانان و تیموریان توضیح دهند.

– وضعیت شهر و شهرنشینی و دگرگونی‌های آن را در عصر ایلخانان و تیموریان بیان کنند.
– اوضاع اقتصادی (تغییر و تحولات کشاورزی، تجارت و نظام مالیاتی) ایران را در دوران ایلخانان و تیموریان توصیف و تبیین کنند.

– عوامل و دلایل رونق تجارت و آثار آن را در عصر ایلخانان و تیموریان تحلیل کنند.

شبکه مفهومی

جداول رویدادهای مهم ایران در عصر مغول — تیموری

آل مظفر یا مظفریان (۷۱۸-۷۹۵ق/۶۹۷-۷۷۲ش)

	زمان حکومت	امیران	اقدام‌ها و رویدادهای مهم
۱	۷۱۸-۷۵۹ق	مبارزالدین محمد	حکومت شرف‌الدین مظفر پدر مبارزالدین بر مبنای در عصر ایلخانی و انجام مأموریت‌های متعدد از سوی ایلخانان؛ انتصاب مبارزالدین به جانشینی پدر در حکومت مبد (۷۱۲ق)؛ پیروزی مبارزالدین و امیر کیخسرو اینجو بر اتابک حاجی شاه، آخرین فرمانروای سلسله اتابکان یزد؛ انتصاب مبارزالدین به حکومت یزد از سوی ابوسعید ایلخان و تأسیس سلسله آل مظفر (۷۱۸ق)؛ سرکوب راهزنان نکودری در یزد و کرمان؛ ازدواج با شاهدخت قراختایی؛ مستقل شدن مبارزالدین پس از مرگ ایلخان ابوسعید (۷۳۶ق)؛ نزاع با خاندان اینجو، برای در اختیار گرفتن فارس و کرمان؛ اتحاد مبارزالدین با امیر پیر حسین چوپانی و خارج کردن فارس از اختیار مسعودشاه اینجو؛ حمله مبارزالدین به کرمان و گرفتن آن شهر از آل اینجو؛ جنگ و صلح مکرر مبارزالدین با ابواسحاق اینجو حاکم فارس بر سر تسلط بر ولایت کرمان؛ جهاد مبارزالدین با قبیله‌های مغولی جرمایی، اوغان و هزاره در جنوب کرمان؛ تصرف شیراز توسط مبارزالدین و فرار ابواسحاق اینجو از آن دیار (۷۵۴ق)؛ تسلط آل مظفر بر اصفهان (۷۵۷ق)؛ دستگیری و اعدام ابواسحاق اینجو (۷۵۸ق)؛ شکست آل چویان و تسخیر کوتاه مدت آذربایجان و شهر تبریز؛ دستگیری، نابینا و زندانی شدن مبارزالدین توسط پسرانش، شاه شجاع و شاه محمود (۷۵۹ق)؛ فوت مبارزالدین (۷۶۵ق)؛ صفت و ویژگی برجسته: تعصب و تعصب مذهبی شدید و سختگیری زیاد در اجرای ظواهر شرعی.
۲	۷۵۹-۷۸۶ق	شاه شجاع	سرکوب شورش طایفه اوغان و جرمایی در ولایت کرمان؛ سرپیچی شاه محمود و تسخیر یزد؛ پیمان‌شکنی و نافرمانی چندباره شاه یحیی، برادرزاده شاه شجاع و حاکم یزد؛ نافرمانی شاه محمود و اتحاد با سلطان اویس جلایری، رقیب و دشمن شاه شجاع و لشکرکشی به فارسی (۷۶۵ق)؛ پیوستن شاه یحیی به اردوی متحد شاه محمود و سلطان اویس؛ محاصره شیراز توسط سپاه شاه محمود؛ توافق شاه شجاع با شاه محمود برای خروج از شیراز و عزیمت به ابرقو؛ تسلط شاه شجاع بر کرمان؛ سرکوب شورش اوغانیان در ولایت کرمان؛ تسخیر شیراز و فراری دادن شاه محمود به اصفهان (۷۶۶ق)؛ برقراری صلح میان شاه شجاع با شاه محمود، حاکم اصفهان و شاه یحیی، حاکم یزد؛ بروز مجدد دشمنی و نزاع میان شاه شجاع و شاه محمود و لشکرکشی‌های بی‌سرانجام دو طرف؛ مهار شورش بهلولان اسد، حاکم کرمان؛ افزایش قدرت و نفوذ سیاسی شاه شجاع با درگذشت شاه محمود حاکم اصفهان و سلطان اویس جلایری (۷۷۶ق)؛ لشکرکشی شاه شجاع به آذربایجان و تصرف موقت تبریز پس از شکست سلطان حسین جلایری؛ نافرمانی و مصالحه مجدد شاه یحیی؛ جنگ و صلح شاه شجاع با عادل آقا، یکی از امیران بانفوذ و سلطان حسین جلایری در حوالی سلطانیه؛ نزاع و مصالحه شاه شجاع با شاه منصور، برادرزاده‌اش در شوشتر؛ واکنش شاه شجاع در برابر خبر یورش تیمور به ایران: «امیر تیمور گورکان با ما دوستی می‌ورزد و امکان هجومی از سوی او نیست».
۳	۷۵۹-۷۷۶ق	شاه محمود	فرزند مبارزالدین محمد؛ حاکم اصفهان و ابرقوه؛ مشارکت در توطئه دستگیری، نابینا کردن و برکناری پدر از قدرت؛ سرپیچی مکرر از فرمان شاه شجاع و کشمکش با او.
۴	۷۶۴-۷۹۵ق	شاه یحیی	نوه مبارزالدین محمد و برادرزاده شاه شجاع؛ حاکم یزد؛ طغیان مکرر او در زمان شاه شجاع و پس از آن؛ اظهار فرمانبری نسبت به تیمور پس از تسخیر فارس توسط این جهانگشا و انتصاب به حکومت شیراز از سوی تیمور (۷۸۹ق)؛ مقتول در کشتار شاهزادگان مظفری به دستور تیمور (۷۹۵ق).
۵	۷۸۶-۷۸۹ق	زین‌العابدین	پسر شاه شجاع و جانشین او؛ مجادله و مصالحه با شاه یحیی، حاکم یزد؛ پناه بردن به شاه منصور، پسر عموش و حاکم شوشتر پس از یورش تیمور به فارس و تصرف شیراز؛ ستیز با شاه منصور در فارس و اصفهان پس از بازگشت تیمور به سمرقند؛ دستگیری و نابیناشدن توسط شاه منصور.
۶	۷۸۶-۷۹۵ق	عمادالدین احمد	پسر شاه شجاع؛ حاکم کرمان؛ اظهار فرمانبرداری به تیمور پس از شنیدن خبر کشتار مردم اصفهان توسط این کشورگشا؛ کشته شدن به فرمان تیمور (۷۹۵ق).
۷	۷۹۰-۷۹۵ق	شاه منصور	نوه مبارزالدین و برادرزاده شاه شجاع؛ حاکم شوشتر؛ پیروزی بر شاه یحیی و نشستن به تخت در شیراز (۷۹۰ق)؛ منازعه با زین‌العابدین در فارس و اصفهان؛ عزم شاه منصور برای مقابله با یورش تازه تیمور؛ کشته شدن شاه منصور در جنگی شجاعانه با سپاه تیمور (۷۹۳ق).

سربداران (۷۳۶-۷۸۳ق/ ۷۱۵-۷۶۰ش)

	زمان حکومت	امیران	اقدام‌ها و رویدادهای مهم
۱	۷۳۶-۷۳۸ق	عبدالرزاق باشتینی	گسترش تعالیم ستم‌ستیز شیعیانه - صوفیانه در ولایت بیهق (سبزوار) و آمادگی مردم آن دیار برای قیام علیه ستمگری حاکمان مغولی؛ قتل پنج تن از مأموران مغول در روستای باشتین به سبب زیاده‌خواهی‌های نامشروع آنان؛ خروج مردم باشتین به رهبری عبدالرزاق باشتینی، پسر یکی از مالکان آن دیار با شعار «سر به دار می‌دهیم، تن به ذلت نمی‌دهیم» بر ضد حکام مغولی و عوامل آنان؛ کشته شدن خواجه علاءالدین محمد هندو، وزیر خراسان به دست سربداران؛ تصرف سبزوار توسط سربداران و تأسیس حکومت در آن شهر؛ تصرف جوین، اسفراین، جاجرم و بیارجمند از سوی عبدالرزاق و ضرب سکه و خواندن خطبه به نام خود به عنوان امیر؛ قتل عبدالرزاق به دست برادرش وجیه‌الدین مسعود.
۲	۷۳۸-۷۴۳ق	وجیه‌الدین مسعود	تسلط سربداران بر بخش اعظم خراسان پس از پیروزی بر سپاه امیر ارغون‌شاه جانی قربانی، حاکم نیشابور، طوس و مشهد و دیگر سرداران مغولی متحد او (۷۳۹ق)؛ آزادی شیخ حسن جوری از زندان به دست گروهی از سربداران و آوردن او به سبزوار؛ شکل‌گیری دو گروه اجتماعی شیخیان و سربداران در سبزوار؛ پیروزی سربداران بر طغای تیمور، مدعی ایلخانی پس از مرگ ابوسعید، در گرگان (۷۴۲ق)؛ شکست سربداران از آل کرت در حمله به هرات؛ کشته شدن شیخ حسن جوری در جریان جنگ با آل کرت به دسیسه وجیه‌الدین مسعود (۷۴۳ق)؛ بروز اختلاف و دو دستگی میان شیخیان و سربداران پس از قتل جوری؛ شکست، اسارت و قتل وجیه‌الدین مسعود در جریان لشکرکشی به مازندران (۷۴۵ق).
۳	۷۴۵-۷۴۷ق	محمد آی تیمور	غلام وجیه‌الدین مسعود و جانشین او در سبزوار؛ شورش جناح شیخیان به رهبری خواجه شمس‌الدین علی و دستگیری و قتل محمد آی تیمور و انتخاب کلو اسفندیار به جای او.
۴	۷۴۷-۷۴۸ق	کلو اسفندیار	برکناری و کشته شدن پس از یکسال و اندی حکومت کردن توسط جناح سربداران و با رضایت شیخیان.
۵	۷۴۸ق	خواجه شمس‌الدین بن فضل‌الله	وی پس از قتل کلو اسفندیار، به مدت هفت ماه به عنوان نایب و جانشینی خواجه لطف‌الله، فرزند صغیر وجیه‌الدین مسعود در قدرت بود و سپس خود را خلع کرد.
۶	۷۴۸-۷۵۳ق	خواجه شمس‌الدین علی	صلح با طغای تیمور؛ اصلاح امور داخلی و نوسازی تشکیلات نظامی؛ انجام اصلاحات اجتماعی و اقتصادی؛ سخت‌گیری در اجرای عدالت و برخورد مساوات طلبانه با اصناف؛ توجه به عمران و آبادانی و بنای مسجد جامع سبزوار؛ ممنوع ساختن استعمال بنگ و شراب؛ قتل فاحشه‌ها؛ کشته شدن به دست حیدر قصاب، تحصیل‌دار خراج.
۷	۷۵۳-۷۵۹ق	یحیی کراوی	متعلق به جناح سربداران و رعایت احترام و عزت گروه شیخیان؛ خارج کردن طوس و مشهد از اختیار جانی قربانی‌ها؛ کشتن طغای تیمور و الحاق گرگان (استرآباد)، بسطام و دامغان به قلمرو سربداران (۷۵۴ق)؛ امضای پیمان دوستی با سلطان ماوراءالنهر؛ قتل بر اثر اختلافات داخلی (۷۵۹ق).
۸	۷۵۹-۷۶۶ق	_____	بروز بی‌ثباتی سیاسی و درگیری‌های داخلی و حکومت چند تن مانند حیدر قصاب و سپس خواجه نصرالله باشتینی و پهلوان حسن دامغانی به عنوان اتابکان خواجه لطف‌الله پسر وجیه‌الدین مسعود.
۹	۷۶۶-۷۸۳ق	خواجه علی مؤید	قلع و قمع گروه شیخیان و تخریب مزار شیخ حسن جوری؛ درگیری و جنگ‌های پیاپی با امیرولی حاکم گرگان؛ استیلای آل کرت بر قلمرو شرقی سربداران از جمله نیشابور و محدود شدن گستره جغرافیایی حکومت سربداری به ولایت بیهق؛ برقراری ارتباط با مراکز مهم شیعه دوازده امامی در حلب و جبل عامل لبنان به منظور اشاعه معارف و اجرای شعار مذهبی شیعه؛ دعوت محمد بن مکی معروف به شهید اول به خراسان و ارسال کتاب لمعه دمشقیه از طرف وی به خراسان؛ تسلیم شدن خواجه علی مؤید به تیمور و به پایان رسیدن حکومت سربداران (۷۸۳ق)؛ ملازمت تیمور و همراهی او در لشکرکشی‌های متعدد؛ کشته شدن در یکی از جنگ‌های تیمور در لرستان (۷۸۸ق).

تیموریان (۷۷۱-۹۱۳ق/ ۷۴۹-۸۸۶ش)

	زمان حکومت	فرمانروا	اقدام‌ها و رویدادهای مهم
	۷۷۱-۸۰۷ق	تیمور گورکانی	آغاز حکومت تیمور بر ماوراءالنهر به مرکزیت شهر سمرقند (۷۷۱ق)؛ لشکرکشی‌های پیاپی به خوارزم و مغولستان (۷۷۲-۷۷۷ق)؛ فتح خوارزم (۷۸۰ق)؛ لشکرکشی به خراسان و طبرستان و به تسلیم واداشتن آل کرت، سرداران و جانی‌قربانی‌ها (۷۸۲ق)؛ یورش سه ساله (۷۸۷-۷۹۰ق) به ایران و تسخیر آذربایجان، گرجستان، شروان، ارمنستان، اصفهان و فارس؛ لشکرکشی به دشت قبیچاق و فرونشاندن عصبان توتمش‌خان (۷۹۳ق)؛ یورش پنج ساله (۷۹۴-۷۹۸ق)؛ تسخیر مجدد طبرستان، برانداختن حکومت آل مظفر در فارس، شکست قرامحمد قراقوینلو در آذربایجان و فراری دادن سلطان احمد جلایری به مصر، تصرف بغداد و بصره، فتح ارمنستان و گرجستان، حمله به روسیه و تصرف مسکو و سپس بازگشت به سمرقند؛ لشکرکشی به کابل به بهانه جهاد با کفار و در ادامه آن، فتح و غارت دهلی (۸۰۱ق)؛ یورش هفت ساله (۸۰۲-۸۰۷ق)؛ فرونشاندن شورش گرجستان و آذربایجان، فتح شام و عقب راندن فرمانروای مملوکان به مصر، تصرف دوباره بغداد و غارت شهر، فتح آناتولی و شکست دادن سلطان بایزید عثمانی در جنگ آنقره (۸۰۴ق)، خطبه خواندن و سکه زدن سلطان مصر به نام تیمور؛ بیماری و مرگ تیمور در اترار در هنگام آماده شدن برای حمله به چین (۸۰۷ق).
	۸۰۷-۸۰۹ق	پیر محمد	ولیعهد و نوه تیمور؛ رقابت و کشمکش با دیگر شاهزادگان تیموری مدعی قدرت و جانشینی تیمور.
	۸۰۷-۸۵۰ق	شاهرخ میرزا	چهارمین پسر تیمور؛ ادعای جانشینی پدر در هرات و تسلط بر خراسان پس از مرگ تیمور؛ اجتناب از درگیری مستقیم با دیگر افراد خاندان تیموری در آغاز زمامداری؛ تسلط بر مازندران (۸۰۹ق)، ماوراءالنهر (۸۱۱ق)، بلخ و تخارستان (۸۱۲ق)، خوارزم (۸۱۵ق)، فارس و عراق عجم (۸۱۷ق) و کرمان (۸۱۹ق) و سیردن این ولایات به فرزندان خویش؛ تصرف آذربایجان پس از پیروزی بر اسکندر (حاکم قراقوینلو) و یکپارچه کردن قلمرو تیموری؛ درگیری‌های متناوب با قراقوینلوها در غرب ایران به خصوص آذربایجان؛ شورش شاهزاده تیموری، سلطان محمد، حاکم ری؛ ثبات و آرامش نسبی در قلمرو تیموریان به خصوص شرق ایران و رونق اقتصادی، فرهنگی و هنری.
دوره اختلاف و کشمکش‌های خونی شاهزادگان تیموری	۸۵۰-۸۶۳ق	الغ بیگ	پسر شاهرخ؛ قلمرو حکومت: ماوراءالنهر به مرکزیت شهر سمرقند؛ درگیری و ستیز با پسرش عبداللطیف میرزا؛ شکست و قتل به دست عبداللطیف میرزا (۸۵۳ق)؛ اختلاف و کشمکش میان شاهزادگان تیموری در سراسر قلمرو حکومتی.
		ابوالقاسم بایر	پسر بایسنقر و نوه شاهرخ؛ قلمرو حکومت: خراسان به مرکزیت شهر هرات؛ دشمنی با گوهرشاد آغا، همسر شاهرخ؛ درگیری و ستیز با برادرش سلطان محمد؛ وفات در سال ۸۶۱ق؛ (پس از وی، ابتدا پسرش میرزا شاه محمود و سپس برادرزاده‌اش، ابراهیم مدت کوتاهی به عنوان جانشین او در هرات حکومت کردند، تا اینکه در ۸۶۲ق جهان‌شاه قراقوینلو هرات را به طور موقت به تسخیر خود درآورد).
		سلطان محمد	پسر بایسنقر و نوه شاهرخ؛ قلمرو حکومت: عراق عجم، فارس، کرمان و خوزستان؛ اختلاف و درگیری با برادرش بایر؛ تسلط جهان‌شاه قراقوینلو بر سلطانیه، قزوین و همدان؛ قتل به دستور برادرش بایر (۸۵۵ق)؛ تسلط جهان‌شاه قراقوینلو بر عراق عجم، فارس و یزد بعد از قتل سلطان محمد.
		عبداللطیف میرزا	پسر الغ بیگ؛ قلمرو: ماوراءالنهر؛ قتل به دست امرای شورشی (۸۵۴ق).
		عبدالله	پسر سلطان ابراهیم و نوه شاهرخ؛ قلمرو: ماوراءالنهر؛ شکست و قتل توسط سلطان ابوسعید گورکانی (۸۵۴ق).
	۸۶۳-۸۷۳ق	ابوسعید گورکانی	نوه میران‌شاه، پسر تیمور؛ تسلط بر ماوراءالنهر با شکست و قتل عموزاده‌اش عبدالله (۸۵۴ق)؛ شکست برخی از شاهزادگان تیموری و تسلط بر خراسان (۸۶۳ق)؛ لشکرکشی به آذربایجان و جنگ با اوزون حسن آق‌قوینلو؛ شکست و مقتول در جنگ با اوزون حسن (۸۷۳ق).
	۸۷۳-۹۱۳ق	سلطان حسین بایقرا	نواده عمرشیخ، پسر تیمور؛ سرکوب یادگار محمد، شاهزاده تیموری مدعی قدرت (۸۷۵ق)؛ ثبات سیاسی-اجتماعی و رونق علمی، فکری و فرهنگی خراسان به مرکزیت شهر هرات؛ حملات پیاپی ازبکان به ماوراءالنهر و خراسان؛ نافرمانی بدیع‌الزمان، پسر بایقرا و حاکم قندهار؛ تشدید بیماری بایقرا و بر تخت نشاندن مشترک بدیع‌الزمان و مظفرحسین میرزا، فرزندانش توسط درباریان؛ مرگ بایقرا (۹۱۱ق)؛ بالاگرفتن نزاع‌ات شاهزادگان تیموری؛ تسخیر هرات توسط شبیک‌خان ازبک و پایان یافتن حکومت تیموریان بر ایران (۹۱۳ق)؛ تلاش ناموفق شاهزادگان تیموری برای احیای حکومت تیموری در خراسان و ماوراءالنهر؛ پایه‌گذاری حکومت تیموریان هند توسط ظهیرالدین بابر، نوه ابوسعید گورکانی (۹۳۲ق).

قراقوینلو (۷۸۲-۸۷۳ق/ ۷۵۹-۸۴۷ش)

	زمان حکومت	فرمانروا	اقدامها و رویدادهای مهم
۱	۷۸۲-۷۹۱ق	قرا محمد	حاکم محلی در حوالی دریاجه وان و مناطق همجوار؛ متحد جلایریان در نبرد با رقیبان؛ پیروزی بر آق‌قوینلوها، رقیب دیرین؛ مقابله با هجوم تیمور و فرار از برابر این جهانگشاه.
۲	۷۹۱-۸۰۲ق ۸۰۲-۸۲۳ق	قرا یوسف	پسر قرا محمد؛ تسلط بر آذربایجان در آستانه یورش هفت ساله تیمور؛ فرار از مقابل تیمور به مصر به همراه سلطان احمد جلایری؛ زندانی شدن در مصر به دستور سلطان آنجا؛ بازگشت به آذربایجان بعد از مرگ تیمور و رویارویی با جانشینان او؛ شکست قراعثمان بایندری، سرکرده آق‌قوینلوها و تسلط بر دیار بکر؛ پیروزی بر سلطان احمد جلایری و تصرف عراق عرب؛ گسترش قلمرو در مغرب تا حلب؛ آماده شدن برای جنگ با شاهرخ تیموری.
۳	۸۲۳-۸۴۱ق	اسکندر	پسر قرا یوسف؛ تسلط بر آذربایجان بعد از مرگ پدر؛ شکست از شاهرخ تیموری؛ بروز اختلاف و نزاع میان اسکندر با برادرانش به تحریک شاهرخ.
۴	۸۴۱-۸۷۲ق	جهانشاه	پسر قرا یوسف و مشهورترین فرمانروای قراقوینلو؛ انتصاب از سوی شاهرخ به حکومت آذربایجان (۸۳۹ق)؛ پیروزی بر اسکندر و فراری دادن او به نخجوان؛ تثبیت قدرت جهانشاه در آذربایجان و سپس گسترش آن به آتاتولی، شام و عراق عرب؛ توسعه قدرت و قلمرو جهانشاه به مناطق مرکزی و جنوبی ایران پس از مرگ شاهرخ و بروز نزاع میان شاهزادگان تیموری؛ تصرف موقت هرات، پایتخت تیموریان بعد از مرگ بابر تیموری؛ لشکرکشی به گرجستان و فتح مناطقی از آن؛ اخراج شیخ جنید، رهبر طریقت صفوی و مریدانش از اردبیل؛ ساخت مسجد کبود در تبریز؛ شکست و کشته شدن در جنگ با اوزون حسن آق‌قوینلو.
۵	۸۷۲-۸۷۳ق	حسن علی	پسر جهانشاه؛ شکست و کشته شدن در نبرد با سپاه آق‌قوینلو.

آق‌قوینلو — بایندریان — (۷۸۰-۹۱۴ق/ ۷۵۷-۸۸۷ش)

	زمان حکومت	فرمانروا	اقدامها و رویدادهای مهم
۱	۷۸۰-۸۳۹ق	قراعثمان (عثمان‌بیگ)	بنیان‌گذار سلسله ترکمان آق‌قوینلو؛ فرمانبری از امیران محلی ارزنجان و سیواس؛ فرمانبرداری از پادشاهان مملوکی مصر؛ پیوستن به تیمور پس از یورش او به غرب ایران و همکاری با وی در نبرد با رقیب دیرینه‌اش قرا محمد قراقوینلو؛ همراهی با تیمور در جنگ با سلطان عثمانی و حاکم سیواس؛ تأیید ریاست او بر قبایل ترکمان آق‌قوینلو از سوی تیمور و حکومت شهر آمد در دیار بکر؛ دست‌اندازی به قلمرو قراقوینلوها در ارزروم در هنگامه جنگ قرا یوسف قراقوینلو با شاهرخ تیموری؛ شکست از قرا یوسف قراقوینلو و مردن در اثر جراحت جنگی (۸۳۹ق).
۲	۸۳۹-۸۴۲ق	علی بیگ	فرزند قراعثمان؛ ناتوانی در رقابت با برادرش حمزه بیگ و پناه بردن به عثمانی.
۳	۸۳۹-۸۴۸ق	حمزه بیگ	فرزند قراعثمان؛ مدعی جدی جانشینی پدر و رقابت با برادرش علی بیگ؛ در اختیار گرفتن زمام امور پس از فراری دادن علی بیگ به قلمرو عثمانی ۸۴۰ق.
۴	۸۴۸-۸۷۲ق	جهانگیر	پسر علی بیگ؛ به تخت نشستن بعد از مرگ حمزه بیگ در شهر ماردین؛ منازعه با عموهایش (قاسم بیگ و شیخ حسن) بر سر قدرت؛ کشمکش بیایی با برادرش اوزون حسن بر سر قدرت؛ کنار زده شدن از حکومت توسط اوزون حسن.

۵	۸۵۷-۸۸۲ق	اوزون حسن	پسر علی بیگ و قدرتمندترین فرمانروای آق‌قویونلو؛ کشاکش با علی بیگ برای در اختیار گرفتن زمام امور در آمد و ماردین؛ قدرت گرفتن اوزون حسن با فتح سرزمین‌های همجوار؛ فتح بغداد (۸۷۱ق) و سپس شکست و قتل جهان‌شاه قراقویونلو (۸۷۲ق)؛ کنار زدن کامل علی بیگ و در اختیار گرفتن کامل اداره امور حکومت؛ پیروزی بر حسن علی، جانشین جهان‌شاه، ورود فاتحانه به تبریز و برانداختن سلسله قراقویونلو (۸۷۳ق)؛ انتقال پایتخت از آید (دیاربکر) به تبریز؛ شکست و قتل سلطان ابوسعید تیموری (۸۷۳ق) و چیره شدن بر سراسر سرزمین‌های دیاربکر تا حدود شام، عراق عرب، آذربایجان، عراق عجم و فارس تا مرزهای خراسان و اوج اقتدار و شکوفایی حکومت آق‌قویونلو؛ ؛ بروز اختلاف و دشمنی میان اوزون حسن و سلطان محمد فاتح، فرمانروای عثمانی؛ اتحاد با جمهوری ونیز علیه سلطان محمد فاتح؛ برقراری ارتباط میان اوزون حسن و پادشاهان لهستان و مجارستان به منظور اتحاد در برابر عثمانی؛ بروز جنگ میان آق‌قویونلوها و عثمانی و شکست فاحش اوزون حسن (۸۷۷-۸۷۸ق)؛ لشکرکشی‌های متناوب اوزون حسن به گرجستان به بهانه جهاد؛ برقراری روابط سیاسی و خانوادگی دوستانه میان اوزون حسن و امپراتور مسیحی ترابوزان؛ ازدواج اوزون حسن با دسینا، دختر آخرین امپراتور ترابوزان؛ روابط دوستانه شیخ جنید، رهبر طریقت صوفیانه صفوی با اوزون حسن و ازدواج او با خدیجه بیگم خواهر پادشاه آق‌قویونلو (شیخ حیدر، جانشین شیخ حیدر حاصل این ازدواج بود)؛ ازدواج شیخ حیدر با مارتا، دختر اوزون حسن و دسینا (شاه اسماعیل صفوی حاصل این ازدواج بود).
۶	۸۸۲-۸۸۳ق	سلطان خلیل	پسر و جانشین اوزون حسن؛ سرکوب شورش مراد بن خلیل، پسر عموی؛ شکست و کشته شدن بر اثر شورش برادرش یعقوب بیگ، پس از حدود ۶ ماه زمامداری.
۷	۸۸۳-۸۹۶ق	یعقوب بیگ	پسر اوزون حسن؛ سرکوب شورش الوند بیگ، فرزند خلیل در شیراز؛ شکست و کشتن سلطان مصر (۸۸۵ق)؛ اختلاف و درگیری میان حکومت آق‌قویونلو و مردان طریقت صفوی به رهبری شیخ حیدر و قتل رهبر طریقت صفوی در جنگ با شروانشاه، متحد آق‌قویونلوها.
۸	۸۹۶-۸۹۷ق	بایسنقر	پسر و جانشین یعقوب بیگ؛ بروز کشمکش میان شاهزادگان آق‌قویونلو؛ سرکوب شورش عموی؛ مسیح میرزا؛ شورش یکی از سرداران به نام آیه سلطان در حمایت از رستم بیگ؛ شکست و کشته شدن بایسنقر (۸۹۷ق).
۹	۸۹۷-۹۰۲ق	رستم بیگ	پسر مقصود بیگ و نوه اوزون حسن؛ سرکوب شورش بدیع‌الزمان میرزا، پسر سلطان حسین بایقرا تیموری؛ فرونشاندن شورش کوسه حاجی بایندر؛ لشکرکشی به گیلان و سرکوب کارکیا میرزا علی، حاکم لاهیجان با قتل عام و غارت گسترده گیلانیان؛ مقرر کردن سیورغال وظیفه‌های گوناگون برای تهرستان؛ شورش شاهزاده احمد بیگ با حمایت آیه سلطان و کشته شدن رستم بیگ در جنگ (۹۰۲ق).
۱۰	۹۰۲-۹۰۳ق	احمد بیگ	فرزند اوغورلو محمد و نوه اوزون حسن؛ شورش ملک قاسم بیگ پرناک با دسیسه آیه سلطان و قتل احمد بیگ در جنگ (۹۰۳ق).
۱۱	۹۰۳-۹۱۰ق	الوند بیگ	پسر یوسف بیگ و نوه اوزون حسن؛ به تخت نشستن با حمایت آیه سلطان؛ شکست از محمدی میرزا، برادرش و فرار به دیار بکر (۹۰۴ق)؛ بازگشت به تبریز و در اختیار گرفتن دوباره قدرت (۹۰۵ق)؛ جنگ و سازش الوند بیگ با سلطان مراد (عراق و فارس متعلق به سلطان مراد و آذربایجان و دیار بکر در اختیار الوند بیگ) با این شرط که عراق و فارس به سلطان مراد و آذربایجان در دیاربکر در اختیار الوند بیگ باشد؛ شکست الوند بیگ از اسماعیل میرزا صفوی در جنگ شرور در نخجوان (۹۰۷ق)؛ فرار الوند بیگ به دیار بکر؛ درگذشت الوند بیگ (۹۱۰ق).
۱۲	۹۰۶-۹۱۴ق	سلطان مراد	پسر یعقوب بیگ و نوه اوزون حسن، شکست از شاه اسماعیل صفوی در جنگ همدان و فرار به شیراز (۹۰۸ق)؛ گریختن به بغداد و حکومت بر این شهر به مدت ۵ و نیم سال؛ فرار از بغداد به قرامان پس از نزدیک شدن سپاه صفوی به این شهر (۹۱۴ق)؛ کشته شدن به دست دورمش بیگ شاملو از فرماندهان سپاه صفوی در دیار بکر (۹۲۰ق).

مرور فعالیت‌ها

فعالیت «بحث و گفت‌وگو» صفحه ۱۱۴

آموزش و یادگیری درس تاریخ دو پیامد کلی و اساسی دارد؛ یکی عبرت‌آموزی و درس گرفتن از گذشته و دیگری احساس افتخار و تعلق خاطر به گذشته. تلقی اغلب مردم عادی از دوره مغول – تیموری، عصری سراسر وحشت، کشتار، ویرانی و غارت است. با این حال گرچه در این دوره، ایران زمین و ساکنانش چندین مرحله از یورش‌های ویرانگر و خونبار اقوام صحراگرد را تجربه و تحمل کردند و مطالعه و شناخت زمینه‌ها، علل و آثار چنین هجوم‌های وحشتناکی بسیار آموزنده است، اما در همین دوره، بر خاکستر ویرانی‌های ناشی از ایلغارهای مغول و تیمور، روح امید، خلاقیت، سرزندگی و سازندگی انسان و جامعه ایرانی جوانه زد و دوباره سبب رونق اقتصادی و شکوفایی علمی، فرهنگی و تمدنی این مرز و بوم شد. این بخش از عصر مغول – تیموری شایسته آن است که دانش‌آموزان به عنوان شهروندان ایرانی به آن ببالند و افتخار کنند. در واقع عصر مغول – تیموری همچون سکه‌ای است که دو رو دارد؛ یک روی آن ویرانی و کشتار و روی دیگرش رونق علمی و ادبی، و شکوفایی هنر و معماری و آبادانی و رونق تجاری است.

هدف این فعالیت آن است که با جلب کردن توجه دانش‌آموزان به هر دو روی سکه عصر مغول – تیموری، آنان را آماده یاددهی – یادگیری درس کند.

فعالیت «فکر کنیم و پاسخ دهیم» صفحه ۱۱۵

شناخت و تحلیل آثار و پیامدهای سیاسی و مذهبی لشکرکشی هولاکوخان مغول به بغداد و برانداختن بساط خلافت عباسیان، یکی از هدف‌های آموزشی درس ۱۱ محسوب شده و شایسته توجه فراوان است. برای راهنمایی دانش‌آموزان جهت اجرای این فعالیت، از آنچه در درس‌های پیش به ویژه درس ۷ یاد گرفته‌اند، بهره بگیرید، تا دانش‌آموزان با یادآوری و تحلیل موقعیت سیاسی خلافت عباسی در جهان اسلام و از جمله ایران و نیز جایگاه دینی و مذهبی آن در میان مسلمانان، آثار و پیامدهای سقوط آن را بر وضعیت ایران ارزیابی کنند.

دانش‌آموزان را کمک کنید که موقعیت سیاسی خلافت عباسی در دوره‌های مختلف را (دوره اول که تسلط سیاسی و اداری مستقیم بر ایران داشت و دوره دوم که این سلطه به واسطه حکومت‌های مستقل و نیمه‌مستقل صورت می‌گرفت) به روشنی بازگویی کنند. همچنین برای آنان توضیح دهید که در زمان

خوارزمشاهیان و در آستانهٔ هجوم چنگیزخان مغول، خلفای عباسی خیز برداشته بودند تا دوباره اقتدار سیاسی و نظامی گذشتهٔ خود را برگردانند و بر ایران بی‌واسطه حکومت کنند.

در خصوص جایگاه دینی خلافت عباسیان توضیح دهید که خلافت عباسی، نماد رسمیت و حاکمیت مذهب اهل سنت در جهان اسلام به شمار می‌رفت و خلیفه افزون بر موقعیت سیاسی، دارای مقام و مرتبهٔ مذهبی والایی در انظار پیروان مذهب تسنن بود. از سوی دیگر اگرچه سیاست و برخورد خلفای عباسی با پیروان دیگر مذاهب اسلامی از جمله شیعیان متفاوت بود (برخی از آنان با پیروان مذهب شیعه به تندی و خشونت رفتار کردند و تعداد دیگری سیاست مدارا و تحمل را در پیش گرفتند)، اما در مجموع دستگاه خلافت عباسی در دوران حاکمیت خود محدودیت و موانع مختلفی را بر سر راه فعالیت شیعیان ایجاد کرده بود و از میان برداشتن چنین ساختار سیاسی و دینی‌ای، می‌توانست زمینه و شرایط را برای رشد و گسترش سایر مذاهب اسلامی از جمله تشیع مساعدتر کند.

فعالیت ۱

در این فعالیت از دانش‌آموزان خواسته شده است که برداشت و فهم خود را از جملهٔ طنزآمیز «تیمور دنیایی را ویران کرد تا شهری را آباد کند» بیان کنند. منظور از شهری، شهر سمرقند است که تیمور به آن علاقهٔ فراوانی نشان می‌داد و این کار با هدایت سرمایه‌های مادی و معنوی (اعزام هنرمندان و صنعتگران) از سرتاسر مناطق مفتوحه به این شهر صورت گرفت. میان این فعالیت و نخستین فعالیت درس که در قالب بحث و گفت‌وگو طراحی شده، ارتباط معنایی و مفهومی وثیقی وجود دارد. چنانچه دانش‌آموزان در اجرای آن فعالیت مشارکت و جدیت نشان دهند، برداشت خود از جملهٔ طنزآمیز فوق را به شکل مستدل بیان خواهند کرد.

فعالیت ۲

این فعالیت از نوع آزمون‌های جورکردنی است. فهرستی از صاحبان حرف و مشاغل مختلف در عصر مغول – تیموری از متن منابع آن عصر گزینش شده و دانش‌آموزان با بررسی آنها باید تشخیص دهند که هر حرفه و شغل، متعلق به کدام‌یک از چهار صنف آن دوره است.

فعالیت ۳

این فعالیت ناظر بر آثار و پیامدهای رویدادی همچون حمله مغول به ایران است. چنین فعالیت‌هایی در رویکرد جدید برنامه درسی ارزش و اهمیت فوق‌العاده دارند؛ چراکه به جای سنجش میزان انباشت ذهنی فراگیران، فرصتی برای تحلیل متن کتاب درسی و استنباط فراهم می‌آورند. از دانش‌آموزان بخواهید پس از مطالعه متن کتاب درسی، با همفکری یکدیگر، جدول را کامل کنند.

فعالیت ۴

موضوع این فعالیت به وجه آبادانی و رونق تجاری ایران در عصر مغول – تیموری اختصاص دارد و هدف از طراحی آن، ایجاد موقعیت یادگیری فعال برای ارزیابی وضعیت تجارت داخلی و خارجی ایران در دوره مذکور از طریق واریسی شواهد و مدارک مأخوذ از یک منبع تاریخی است. با استفاده از اطلس یا نقشه، موقعیت جغرافیایی و مکانی بندر هرمز و سایر مکان‌هایی را که در شواهد و مدارک این فعالیت نام برده شده‌اند، برای دانش‌آموزان تبیین کنید و سپس از آنان بخواهید که متن را به دقت بخوانند و با همفکری به پرسش‌های ذیل آن، پاسخ مناسب دهند.

فرهنگ و هنر در عصر مغول – تیموری

منطق و فلسفه طراحی درس

یورش‌های اقوام صحراگرد از مرزهای شمال‌شرقی به ایران در فاصله سده‌های هفتم تا نهم هجری قمری، اوضاع علمی، فکری و فرهنگی ایران و سایر مناطق جهان اسلام را به شدت تحت تأثیر قرار داد و موجب تغییر و تحولات چشمگیری در عرصه‌های مذکور شد. این یورش‌ها در آغاز باعث شد بسیاری از عالمان و اندیشمندان دچار آسیب‌ها و مصیبت‌هایی عظیم شوند و مراکز علمی و فرهنگی متعددی ویران و تعطیل گردد، اما در نتیجه سیاست تسامح و تساهل دینی مغولان، به تدریج شرایطی مساعد برای فعالیت‌های فکری و فرهنگی پیروان و عالمان فرق و مذاهب مختلف فراهم آمد. پس از آنکه با تلاش و پایداری بزرگان و فرهیختگان ایرانی اعم از دیوان‌سالاران، عرفا و مشایخ صوفی، عالمان و اندیشمندان ایرانی، امیران و سرداران مغول در مدار فرهنگ ایران قرار گرفتند و مسلمان شدند، بار دیگر نهال علم و هنر جوانه زد و تبدیل به درختی تنومند و بارور شد. از منظر آموزشی، دانش‌آموزان با کاوش در اوضاع علمی و فرهنگی جامعه ایرانی در عهد مغول – تیموری، ضمن شناسایی دلایل و نتایج افت و خیزهای تمدنی و ارزیابی عملکرد عالمان، اندیشمندان و هنرمندان برجسته آن دوره، تأثیر فرهنگ ایرانی را بر تداوم تاریخی در زمانه فروپاشی و گسست‌های سیاسی تحلیل خواهند کرد و نسبت به میراث فرهنگی و تمدنی خویش آگاهی و دلبستگی بیشتری خواهند یافت.

هدف‌ها و انتظارات

■ هدف کلی

— دانش‌آموزان با جست‌وجو و بررسی شواهد و مدارک، تحولات و دستاوردهای فکری و فرهنگی جامعه ایرانی در عصر مغول — تیموری و تحولات آن را تجزیه و تحلیل خواهند کرد.

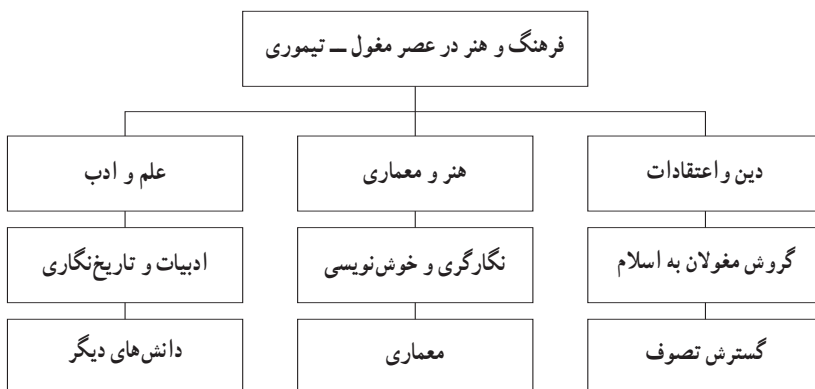
■ هدف‌های جزئی

- تجزیه و تحلیل علل، آثار و نتایج گروش مغولان به اسلام
- بررسی و ارزیابی گسترش تصوف و طریقت‌های مهم صوفیانه
- شناخت وضعیت نگارگری و خوشنویسی عصر ایلخانی و تیموری
- درک و فهم علل رشد و گسترش هنر نگارگری در عصر تیموری
- شناخت ویژگی‌های معماری عصر مغول — تیموری
- ارزیابی وضعیت ادبیات و تاریخ‌نگاری عصر مغول — تیموری
- آشنایی با جایگاه علم نجوم در عصر مغول — تیموری

■ انتظارات عملکردی

- انتظار می‌رود دانش‌آموزان بتوانند با جست‌وجو، سنجش و بررسی شواهد و مدارک تاریخی :
- چگونگی گروش مغولان را به اسلام توضیح دهند.
 - آثار و نتایج مسلمان شدن ایلخانان را در ایران تجزیه و تحلیل کنند.
 - علل گسترش تصوف و آثار و نتایج آن را نقد و بررسی کنند.
 - وضعیت هنر نگارگری و خوشنویسی در عصر ایلخانان و تیموریان را تجزیه و تحلیل کنند.
 - ویژگی‌های هنر و معماری در عصر ایلخانان و تیموریان را توضیح دهند.
 - جایگاه ادبیات در عصر ایلخانی و تیموری را نقد و بررسی کنند.
 - وضعیت تاریخ‌نگاری عصر مغولان و تیموریان را توضیح و شرح دهند.

شبکه مفهومی

مرور فعالیت‌ها

فعالیت «بحث و گفت‌وگو» صفحه ۱۲۵ کتاب

همان‌گونه که در درس پیش توضیح داده شد، دوره مغول - تیموری دو وجه کاملاً متفاوت داشت. یک وجه آن خشونت و ویرانگری بود و وجه دیگرش آبادگری، رونق و شکوفایی علمی و فرهنگی. یکی از پرسش‌های اساسی و کلیدی مربوط به این دوره که محور بحث و گفت‌وگوی آغازین درس را تشکیل می‌دهد، آن است که خشونت و ویرانگری چرا و چگونه جای خود را به آبادانی، رونق و شکوفایی علمی و فرهنگی داد؟ چه جریان‌ها و نیروهایی و با اتکا به چه قدرتی موفق شدند خشونت و ویرانگری دهشتناک عناصر مغول - تیموری را مهار کنند و آنان را در مدار فرهنگ و تمدن ایرانی قرار دهند؟ طرح چنین پرسش‌هایی بنیادی، توجه و تمرکز فراگیران را به موضوع و مفهوم کلیدی درس جلب می‌کند و آنان را مهبای شروع آموزش عمیق و مشارکتی می‌سازد.

فعّالیت ۱

کاوش دربارهٔ عقاید دینی صحراگردان مغولی که به فرمان چنگیزخان و جانشینانش به ایران یورش آوردند، مسئله‌ای مهم در شناخت تحولات فکری و فرهنگی عصر مغول به شمار می‌رود؛ چراکه باورهای مذهبی مغولان تأثیری بسزا بر نوع برخورد و تعامل آنها با ایرانیان که بیشتر پیرو دین اسلام بودند، داشت. منظور از طراحی این فعالیت فراهم آوردن موقعیتی است که دانش‌آموزان با استفاده از شواهد و مدارک تاریخی، ویژگی و خصوصیات باورهای مذهبی مغولان و تأثیرات آن را بر شیوهٔ مواجههٔ آنان با پیروان سایر دین‌ها به خصوص مسلمانان ارزیابی کنند.

فعّالیت ۲

یکی از ویژگی‌های فرهنگی عصر مغول – تیموری کاهش تنش‌ها و درگیری‌های اعتقادی و مذهبی پیروان مذاهب و فرق اسلامی مختلف بود. بی‌تردید این مسئله نقش مؤثری در استحالهٔ اقوام صحراگرد و قرار گرفتن آنان در مدار فرهنگ ایرانی – اسلامی داشت. دانش‌آموزان را راهنمایی و تشویق کنید که با مطالعهٔ دقیق مطالب صفحه‌های نخست درس ۱۲ و آنچه در درس ۱۱ آموخته‌اند، با همفکری یکدیگر چند دلیل برای اتحاد و یگانگی مسلمانان در عصر ایلخانان بیان کنند.

انتظار می‌رود فراگیران با راهنمایی دبیر محترم بر مسائل و موضوع‌های زیر توجه و تمرکز کنند :

عبرت گرفتن مسلمانان از اختلافات درونی جهان اسلام در هنگام یورش چنگیزخان به ایران به خصوص دشمنی و درگیری میان خوارزمشاهیان و خلافت عباسیان که بی‌تأثیر در موفقیت نظامی مهاجمان نبود؛ خصومت و درگیری میان اسماعیلیان مستقر در برخی قلعه‌های مستحکم و نفوذناپذیر ایران با زمامداران و سلسله‌های حکومتی مختلف؛ نگرانی و ترس مسلمانان از گسترش فعالیت‌های تبلیغی پیروان سایر ادیان مانند مسیحیان و بوداییان پس از حمله مغولان به ایران و تلاش برای وارد کردن مغولان به دین اسلام؛ سیاست تساهل و مدارای دینی و مذهبی ایلخانان و سرداران مغول که تمایلی به دامن زدن به اختلافات مذهبی از خود نشان نمی‌دادند.

فعالیت ۳

معماری دوره ایلخانان و تیموریان ویژگی‌های شاخصی دارد که در این فعالیت به چند مورد آن در قالب یک جدول اشاره شده است و از دانش‌آموزان خواسته شده برای هر ویژگی، یک یا چند نمونه از بناها و آثار معماری معروف آن دوره را شناسایی و در جدول درج کنند.

تصاویر بناها و اشیای تاریخی از جمله شواهد و مدارک معتبر در مطالعه گذشته به شمار می‌روند. علاوه بر تصاویر کتاب درسی، تصاویر دیگری از بناهای عظیم و باشکوه عصر مغول – تیموری مانند مسجد جامع ورامین، ارگ علیشاه تبریز، گنبد سلطانیه و ... تهیه و برای دانش‌آموزان به نمایش بگذارید تا فعالیت ۳ را به طور کامل انجام دهند.

تحوّلات سیاسی و اقتصادی ایران در دوره صفویه

منطق و فلسفه طراحی درس

تأسیس حکومت صفوی و رسمیت مذهب تشیع در تاریخ ایران، سرآغاز عصر جدیدی محسوب می‌شود. در زمان‌هایی که تفرقه و پراکندگی سیاسی، اجتماعی و فرهنگی گسترش یافته بود و کیان جامعه ایرانی را به شدت تهدید می‌کرد، صفویان تمامی اقوام و سرزمین‌های ایرانی را یکپارچه و تحت لوای حکومت مرکزی قدرتمندی درآوردند و مذهب تشیع را در ایران رسمیت و گسترش دادند. علاوه بر آن، در این دوره مناسبات خارجی با همسایگان و دیگر کشورها به ویژه ممالک اروپایی توسعه یافت و تأثیری بسزا بر وضعیت ایران گذاشت. به دلیل اهمیت و تأثیرگذاری فوق‌العاده رویدادها و تحولات سیاسی و اقتصادی عصر صفوی در روند تاریخ ایران، کاوشگری در خصوص زمینه، علل، آثار و پیامدهای آنها، فرصت‌های یادگیری و تفکر جذاب و ارزشمندی برای فراگیران ایجاد خواهد کرد.

هدف‌ها و انتظارات

■ هدف کلی

— دانش‌آموزان با جست‌وجو، گردآوری و بررسی شواهد و مدارک، زمینه‌ها و پیامدهای شکل‌گیری حکومت صفوی و علل و آثار رویدادها و تحولات مهم و سرنوشت‌ساز سیاسی و اقتصادی دوران زمامداری صفویان را تجزیه و تحلیل خواهند کرد.

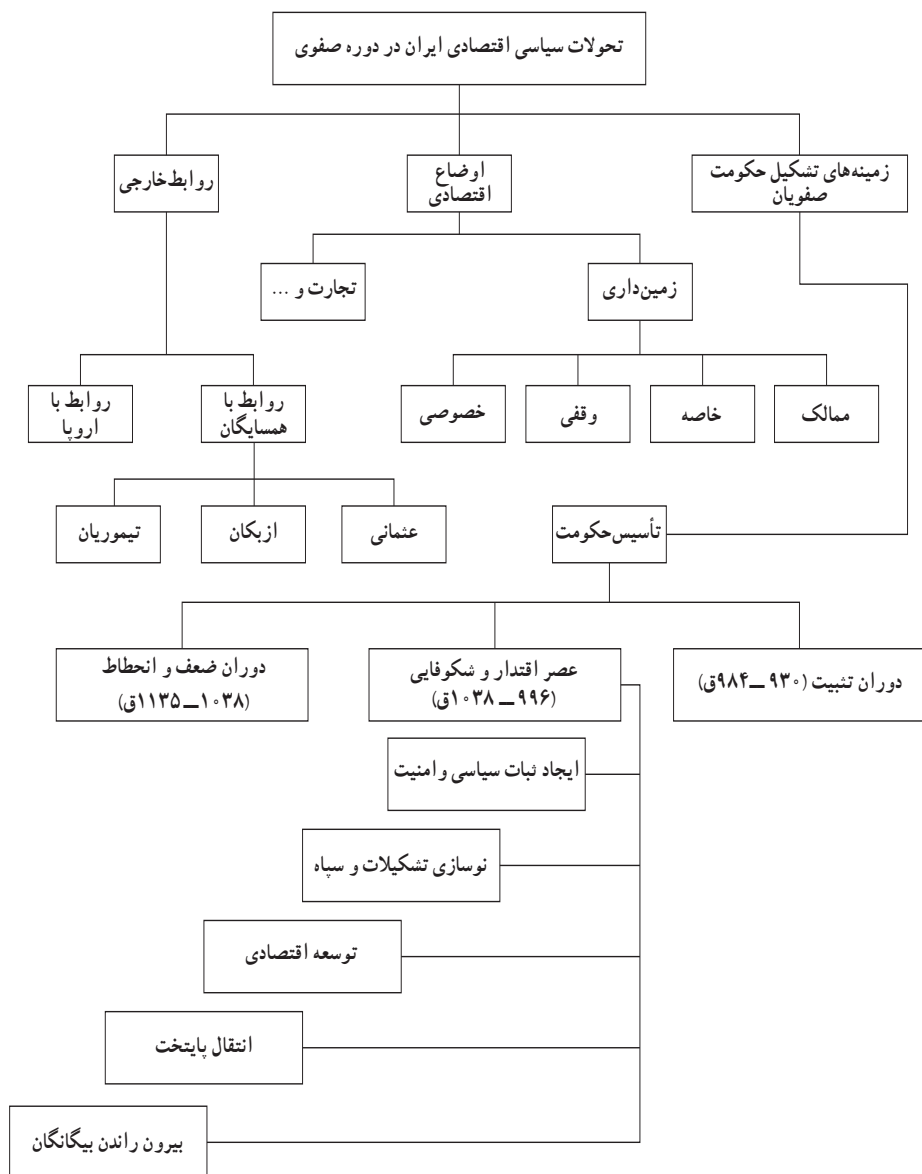
■ هدف‌های جزئی

- شناسایی و ارزیابی زمینه‌ها و عوامل مؤثر بر شکل‌گیری حکومت صفوی در ایران
- شناخت آثار و پیامدهای مهم سیاسی، اجتماعی و مذهبی تأسیس حکومت صفویان

- ارزیابی اقدامات مهم شاه عباس اول و تحلیل وضعیت حکومت صفوی در عصر اقتدار و شکوفایی
- شناسایی و تجزیه و تحلیل عوامل و دلایل ضعف و سقوط صفویان
- بررسی علل و آثار رشد تجارت در عصر صفوی
- تجزیه و تحلیل روابط خارجی حکومت صفوی با همسایگان و دولت‌های اروپایی
- ارزیابی آثار و نتایج سیاسی، اقتصادی و فرهنگی مناسبات خارجی ایران در عصر صفوی

■ انتظارات عملکردی

- انتظار می‌رود دانش‌آموزان بتوانند با جست‌وجو، سنجش و بررسی شواهد و مدارک تاریخی :
 - زمینه‌ها و عوامل مؤثر بر شکل‌گیری حکومت صفوی را در ایران بیان کنند.
 - آثار و پیامدهای مهم سیاسی، اجتماعی و مذهبی تأسیس حکومت صفویان را شناسایی و تحلیل کنند.
 - وضعیت حکومت صفوی در عصر اقتدار و شکوفایی را با توجه به اقدامات مهم شاه عباس اول تحلیل و تفسیر کنند.
 - عوامل و دلایل ضعف و سقوط صفویان را استنباط و دسته‌بندی کنند.
 - شکل‌های مختلف زمین‌داری را در عصر صفویه بیان کنند.
 - علل و آثار رشد تجارت در عصر صفوی را توضیح دهند.
 - عوامل مؤثر بر روابط خارجی ایران با همسایگان و دولت‌های اروپایی را دسته‌بندی و شرح دهند.
 - آثار و نتایج سیاسی، اقتصادی و فرهنگی مناسبات خارجی ایران در عصر صفوی را ارزیابی و قضاوت کنند.
 - با استفاده از نمودار خط زمان، رویدادهای مهم روابط خارجی ایران را در دوران صفویه فهرست کنند.

فعالیت «بحث و گفت‌وگو» صفحه ۱۳۵

روی کار آمدن صفویان در ایران، یک تغییر سیاسی محدود و صرفاً جایگزین شدن زمامدارانی جدید بر جای فرمانروایان گذشته محسوب نمی‌شود؛ بلکه با شکل‌گیری حکومت صفوی، عصری نو در ایران آغاز شد و تغییر و تحولات نسبتاً گسترده و پایداری در عرصه‌های سیاسی، اجتماعی، مذهبی به وقوع پیوست و بر روابط و مناسبات خارجی کشور ما نیز تأثیری بسزا گذاشت؛ بنابراین با توجه به اهمیت و تأثیرگذاری وسیع رویدادی تاریخی همچون تأسیس حکومت صفویان در ایران، منظور از طراحی این فعالیت، مهیا کردن فرصتی برای توجه دادن فراگیران به زمینه‌ها و بسترهای سیاسی، اجتماعی و مهم‌تر از آنها فرهنگی و مذهبی این رویداد مهم از طریق گفت‌وگوی کلاسی است. به عبارت دیگر بایسته است موقعیتی به وجود آورد که فراگیران وسعت دید بیشتری حاصل کنند و روند تأسیس حکومت صفوی را محدود و منحصر به شمشیر قزلباش‌ها و بُعد نظامی نکنند.

دانش‌آموزان را راهنمایی و کمک کنید که مباحثه خود را بر جنبه‌ها و ابعاد زیر متمرکز کنند:

بُعد سیاسی: اوضاع و شرایط خاص داخلی ایران در نیمه دوم سده نهم هجری قمری به ویژه تفرقه و تجزیه سیاسی و سربرآوردن حکومت‌های محلی پراکنده؛ همچنین شرایط سیاسی خارجی، به ویژه قدرت روزافزون امپراتوری عثمانی و گسترش آن در جهات شرق و غرب، تهدیدی جدی برای موجودیت سیاسی و اجتماعی میهن ما محسوب می‌شد.

بعد اجتماعی: پراکندگی و عدم انسجام اجتماعی اقوام ایرانی به دلیل تفرقه و درگیری سیاسی میان حکومت‌های محلی و ملوک‌الطوایفی حاکم.

بُعد فرهنگی و مذهبی: از یک سو گسترش فعالیت تشیع و تصوف در ایران پس از سقوط خلافت عباسیان و از سوی دیگر، حدود دو قرن فعالیت و تجربه خاندان صفوی در قالب تصوف و جذب مریدان پُرشمار از مناطق مختلف و سرانجام گرایش نهایی آنان به سوی مذهب شیعه.

فعالیت ۱

یکی از آثار و نتایج مهم به قدرت رسیدن صفویان، رسمیت و گسترش مذهب تشیع در ایران بود. این تحول مهم و سرنوشت‌ساز نیز متکی به زمینه‌ها و بسترهایی بود که در سده‌های پیش از به قدرت رسیدن

صفویان به تدریج در ایران شکل گرفت. از جمله این زمینه‌ها، تأسیس حکومت‌های کوچک و بزرگ شیعه‌مذهب در گوشه و کنار ایران از سده سوم هجری بود. برای اجرای این فعالیت، دانش‌آموزان را راهنمایی کنید با تمرکز بر مطالبی که در درس‌های ۹، ۱۰ و ۱۲ خوانده‌اند، حکومت‌های شیعه‌مذهبی را که پیش از صفویه در ایران وجود داشتند، فهرست کنند.

فعالیت ۲

جنگ چالدران یکی از جنگ‌های بزرگ و مشهور تاریخ ایران به شمار می‌رود. این جنگ بزرگ، اندکی پس از تأسیس حکومت صفویه، در چالدران میان ارتش صفوی و سپاه قدرتمند امپراتوری عثمانی درگرفت که به شکست تلخ صفویان انجامید.

فعالیت ۲ بدین منظور طراحی شده دانش‌آموزان با بررسی باره‌ای از شواهد و مدارک مربوط به جنگ چالدران، درباره علت شکست صفویان در آن جنگ ارزیابی و تحلیلی انجام دهند.

فعالیت «فکر کنیم و پاسخ دهیم» صفحه ۱۴۰

در این فعالیت از دانش‌آموزان خواسته شده که دو پدیده تاریخی دوره صفوی یعنی ارتش حرفه‌ای و دائمی را که به دستور شاه عباس اول تشکیل شد، با سپاه صفوی قبل از آنکه مرکب از نیروهای جنگاور قزلباش بود، مقایسه کنند و معایب و مزایای هر کدام از این دو نیرو را برشمارند.

برای اینکه دانش‌آموزان بتوانند به خوبی دو پدیده را مقایسه کنند، لازم است اطلاعات و شناخت مناسبی از آنها داشته باشند. از این رو، ضرورت دارد فراگیران را راهنمایی کنید که اطلاعات و شناخت مورد نیاز را برای اجرای این فعالیت کسب کنند.

بخش اصلی و عمده سپاه صفوی، پیش از اینکه شاه عباس اول ارتش حرفه‌ای و دائمی خود را تشکیل دهد، متشکل از جنگاوران پیاده‌نظام و سواره‌نظام ایل‌های مختلف ترک و ترکمانی که به قزلباشان مشهور بودند. در واقع افراد این سپاه، اعضای جنگجوی ایل‌های مختلفی بودند که تحت فرمان رئیس ایل خود به هنگام نیاز حکومت مرکزی و یا پادشاه، گرد هم می‌آمدند و سپاه صفوی را تشکیل می‌دادند. افراد این سپاه که هزینه و مخارجشان به عهده رئیس ایل خود بود، در درجه نخست از رئیس ایل خود فرمان می‌بردند تا

پادشاه. به همین دلیل، در بسیاری مواقع، جاه‌طلبی‌ها و یا خودسری‌های سران ایل و رقابت ایل‌های مختلف با یکدیگر موجب بروز بی‌انضباطی و اختلاف شدید نه تنها در درون سپاه، بلکه در سازمان مدیریت سیاسی کشور می‌شد و در موارد متعددی حتی کار به جنگ و ستیز داخلی می‌کشید. از سوی دیگر نیز گاهی بعضی از سران ایل به اتکای قدرت جنگاوران ایل خود، نسبت به حکومت مرکزی و یا پادشاه، نافرمانی و عصیان‌گری پیشه می‌کردند.

ویژگی دیگر سپاه قزلباش، به ویژه در اوایل عصر صفوی، جنبه مذهبی آنان بود. قزلباشان در اصل اعضای طریقت صفویان و مریدان مشایخ آن طریقت بودند. رابطه مرید و مرادی یک نوع ارتباط معنوی و عاطفی خاصی میان آنان با مرشد طریقت صفوی که هم‌زمان پادشاه مملکت نیز بود، ایجاد می‌کرد. چنین رابطه‌ای موجب می‌شد که جنگجویان تا سرحد مرگ در رکاب پادشاه بجنگند و جان خود را فدای او کنند. نیروهای قزلباش به لحاظ شجاعت و سلحشوری زبانزد عام و خاص بودند و اسلحه آنها عبارت از شمشیر، نیزه، تیر و گرز بود.

اما سپاه دائمی و حرفه‌ای که شاه عباس اول تأسیس کرد، شامل غلامان گرجی و اسرای جنگی می‌شد که بیشترشان در منطقه گرجستان به اسارت درآمده بودند. همچنین بخشی از این سپاه را عناصر ایرانی غیر ایلاتی تشکیل می‌دادند. این سپاه که تحت فرمان مستقیم شخص شاه بود، توسط غلامان برکنشیده‌ای از میان افراد آن فرماندهی می‌شد. این سپاه متشکل از واحدهای مختلف سواره‌نظام و پیاده‌نظام و مجهز به تفنگ‌های جدید بود. همچنین سپاه دائمی شاه عباس اول را واحدهای توپچی پشتیبانی می‌کردند. حقوق و مواجب این سپاه از خزانه حکومت مرکزی پرداخت می‌شد.

فعالیت ۳

یکی از خصایص رایج سلسله‌های حکومتی ایران، بدگمانی فرمانروا یا پادشاه نسبت به اعضای ذکور خانواده و دودمان خویش بود. در بسیاری از مواقع این بدگمانی‌ها منجر به خشونت و جنایت‌های وحشتناکی می‌شد. توطئه‌ها و دسیسه‌هایی که گهگاه علیه زمامدار صورت می‌گرفت به این سوءظن دامن می‌زد. دربار صفوی قبل از شاه عباس و در زمان او، مملو از بدگمانی و خیال توطئه و خیانت بود. به همین دلیل شاه عباس اول نیز که حکومتش حاصل توطئه علیه پدر بود، دچار بدگمانی شدید نسبت به افراد ذکور خانواده خود شد و دستور کور و محبوس کردن و کشتن برخی از آنان را صادر کرد.

دانش‌آموزان را راهنمایی و کمک کنید که آثار و پیامدهای بی‌اعتمادی و بدگمانی حاکم بر دربار شاهان صفوی به ویژه شاه عباس اول و در نتیجه کور، مقتول و محبوس شدن برخی از شاهزادگان را به لحاظ مدیریت سیاسی کشور در سطوح عالی، ارزیابی و تحلیل کنند.

فعالیت ۴

در دوره صفوی، مناسبات خارجی ایران با همسایگان و به خصوص با کشورهای اروپایی در دو بُعد سیاسی و اقتصادی توسعه یافت. مناسبات عمدتاً خصمانه امپراتوری عثمانی با حکومت صفوی تأثیر چشمگیری بر روابط سیاسی و اقتصادی ایران با سایر همسایگان و نیز با دولت‌های اروپایی گذاشت. شواهد و مدارک تاریخی بیانگر آن است که صفویان، به ویژه شاه عباس اول می‌کوشید که مناسبات خارجی ایران را در چارچوب منافع و مصالح سیاسی و اقتصادی کشور ایران گسترش دهد.

در فعالیت ۴، شواهد و مدارکی ارائه شده تا دانش‌آموزان با بررسی آن، ارزیابی و تحلیل خود را از سیاست و عملکرد حکومت صفوی در برقراری و تنظیم مناسبات با دولت‌های خارجی بیان کنند.

منطق و فلسفه طراحی درس

یکپارچگی سرزمینی، ثبات سیاسی، اقتدار حکومت مرکزی و رونق و رفاه نسبی اقتصادی در عصر صفوی، شرایطی مناسب را برای شکوفایی، گسترش و رشد فعالیت‌های فکری و فرهنگی ایرانیان فراهم آورد و موجب خلق آثار ارزشمند و باشکوهی در عرصه‌های علم، هنر و معماری شد. مطالعه و بررسی این آثار توسط دانش‌آموزان، علاوه بر آنکه آگاهی آنان را نسبت به دستاوردهای تمدن ایرانی و هویت خویش افزایش می‌دهد، موجب ارتقای افتخار ملی و حس اعتماد به نفس آنان می‌شود.

هدف‌ها و انتظارات

■ هدف کلی

دانش‌آموزان با جست‌وجو، گردآوری و بررسی شواهد و مدارک ارائه شده، دستاوردهای علمی و فرهنگی ایران را در دوره صفوی تجزیه و تحلیل خواهند کرد.

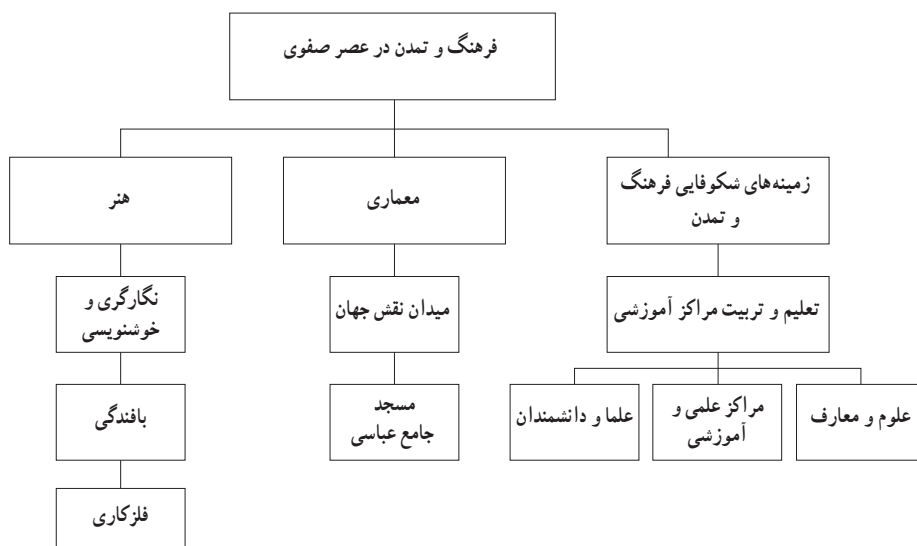
■ هدف‌های جزئی

- شناسایی و تحلیل زمینه‌ها و علل شکوفایی فرهنگ و هنر در عصر صفویه
- ارزیابی وضعیت تعلیم و تربیت و مراکز آموزش عصر صفوی
- شناسایی چهره‌های علمی و اندیشمندان عصر صفوی و شناخت آثار مهم آنان
- شناسایی آثار شاخص نگارگری ایران در عصر صفوی و ارزیابی ویژگی آنها
- شناسایی و ارزیابی دستاوردها و ویژگی‌های معماری ایران در عصر صفوی
- شناخت مهم‌ترین دستاوردهای صنعت بافندگی و فلزکاری ایران در عصر صفوی

■ انتظارات عملکردی

- انتظار می‌رود دانش‌آموزان بتوانند با جست‌وجو، سنجش و بررسی شواهد و مدارک تاریخی :
- زمینه‌های شکوفایی فرهنگ و هنر را در عصر صفوی استنباط و تحلیل کنند.
 - نظام تعلیم و تربیت و وضعیت مراکز آموزشی را در دوره صفوی توصیف و ارزیابی کنند.
 - علما و دانشمندان و مشاهیر علمی عصر صفوی را شناسایی و آثار و اقدامات مهم آنان را معرفی کنند.
 - آثار برجسته هنرمندان نگارگر ایرانی در عصر صفوی را شناسایی و ویژگی‌های آنها را توصیف کنند.
 - دستاوردها و ویژگی‌های شاخص معماری ایران را در دوره صفویان شناسایی و توصیف کنند.
 - جایگاه هنر فرش‌بافی و صنایع نساجی ایران را در عصر صفوی ارزیابی و تحلیل کنند.
 - وضعیت هنر فلزکاری ایران در زمان صفویان را با گردآوری نمونه‌هایی از آثار فلزکاری آن دوره توضیح دهند.

شبکه مفهومی

فعالیت «بحث و گفت‌وگو» صفحه ۱۴۸

دوره صفوی یکی از دوره‌های شکوفایی نسبی فرهنگ و هنر ایرانی است. این فعالیت به منظور آماده کردن کلاس برای مشارکت مؤثر در یادگیری درس فرهنگ و تمدن در عصر صفوی، موضوعی کلیدی در این زمینه، یعنی رابطه و نسبت میان ثبات سیاسی، امنیت، رونق و رفاه اقتصادی را با توسعه و شکوفایی فرهنگی و هنری به بحث گذاشته است. دانش‌آموزان را راهنمایی و کمک کنید با رجوع به گذشته و بازخوانی دوره‌هایی از تاریخ ایران که فرهنگ و هنر ایرانی از رونق و شکوفایی مناسبی برخوردار بوده، تأثیر ثبات سیاسی، امنیت و رفاه اقتصادی هر دوره را بر موقعیت و وضعیت فرهنگی و هنری آن دوره تحلیل کنند. مثال‌ها و مصداق‌های برگزیده هم می‌تواند مربوط به دوره فرمانروایی یک سلسله باشد (مثلاً هخامنشیان، اشکانیان، ساسانیان، آل‌بویه، سلجوقیان، تیموریان و...) و هم اینکه مربوط به زمان حکمرانی یک پادشاه، خلیفه، امیر یا سلطان باشد (مثلاً داریوش یکم هخامنشی، شاپور یکم و دوم ساسانی، عضدالدوله دیلمی (آل‌بویه)، ملکشاه سلجوقی، غازان خان، ایلخان مغول و یا شاهرخ تیموری).

فعالیت ۱ و ۲

تکاپوهای علمی و آموزشی به ویژه در حوزه معارف دینی و علوم انسانی در عصر صفوی رونق و گسترش مناسبی داشت. به لحاظ هدف‌های آموزشی، یکی از موضوع‌های برجسته در این زمینه، دلایل و عوامل مربوط به رونق علمی از جمله اهمیت و ارزش علم و آموزش، وضعیت مدارس و مراکز آموزشی، موقعیت عالمان و مدرسان و رشته‌های علمی آن دوره است. در این دو فعالیت، موقعیت‌هایی فراهم آمده که فراگیران با مطالعه و بررسی شواهد و مدارکی که از منابع معتبر آن دوره و به‌طور مشخص سفرنامه گردشگران اروپایی اخذ شده‌اند، وضعیت علم و آموزش در دوره صفوی را تحلیل و عوامل مؤثر بر رونق و توسعه آن را شناسایی کنند.

فعّالیت ۳

میدان نقش جهان اصفهان، یکی از شاهکارهای هنر و معماری عصر صفوی محسوب می‌شود. این مجموعه عظیم تاریخی، کارکردهای سیاسی، اجتماعی، اقتصادی و فرهنگی (مذهبی) متعددی داشته است که شناخت آنها از منظر آموزش و یادگیری اهمیت فراوانی دارد. در این فعّالیت، سطرهایی از نوشته‌های کتاب عالم‌آرای عباسی اثر اسکندر بیک ترکمان – که از منابع معتبر و ارزشمند دوره صفوی به شمار می‌رود – درباره پاره‌ای مراسم، آیین و دیدارهای انعقاد یافته در میدان نقش جهان، انتخاب شده تا دانش‌آموزان با خواندن آن، کارکردهای مختلف این میدان را استنباط و استخراج کنند. این سطرها به روشنی گویای نقش و کارکرد اجتماعی، تفریحی، ورزشی، فرهنگی و سیاسی میدان مذکور است.

فعّالیت ۴

صنعت و هنر بافندگی اعم از فرش و پارچه (منسوجات) در دوره صفوی به اوج رونق و شکوفایی رسید. موضوع و مطلبی به این اهمیت و عظمت، نیازمند آن است که به منابع معتبر مستند گردد و شواهد و مدارکی متقن در تأیید آن ذکر شود. به همین منظور در فعّالیت ۴، از سفرنامه دلاواله، جهانگرد ایتالیایی که در زمان پادشاهی شاه عباس یکم به ایران سفر کرد، متنی در خصوص وضعیت بافت انواع منسوجات در شهر کاشان انتخاب و در قالب شواهد و مدارک ارائه شده است. این متن به دانش‌آموزان کمک می‌کند وضعیت و کیفیت صنعت نساجی ایران را در دوره صفوی استنباط و تا حدودی با منسوجات اروپایی مقایسه کنند.